

MAGYAR
PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI
FIGYELMEZŐ.

1057

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LEKIPÁSZTORA, A TISZÁNTULI REFORM.
EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA, S A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA LEV. TAGJA.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

V-1k füzet.

1870.

MÁJUS

DEBRECZEN,

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1870.

TARTALOM.

- I. Az ausztriai protestansok végveszélyben forgó iskolái és a Gusztáv-Adolf-egylet.** Révész Imrétől. 219. l.
- II. Egyház és iskola.** Rimler Károlytól. 235.
- III. Tárcza.** Szikszai Hellopoeus Bálint kátéiról. Szabó Károlytól. 252.
Szántai István vitatkozása 1538-ban. Eötvös Lajostól. 255.
A pesti ref. egyházmegyei tanítóegylet alapszabály tervezete. Szakács Mózesről. 259.
- IV. Iskolaügyi krónika :** Új törvény Angliában. — Poroszország: tanítók nagy hiánya; nótanítók. Bajorország: képezdei tanulók gyakorlata. Helvéczia: Zürichi viszonyok. Ausztria: prot. képezde; az új törvény hatása; a protestansok hiánya iskoláik iránt. 262.
- V. Rövid irodalmi szemle :** Lehr, Dictionaire ecclesiast. Revue theologique. Dörpfeld, Schulblatt. Bart, Stählin, Volksschule. Lengyel Zs. Szegedi S. Latinmagyar szótár. Maklári Pap Lajos, temetési beszédvázlatok. Kulifay, Egyházi beszédek. Volney, az igaz vallás. Keresztény magvető. Greguss Gyuláról. 268.
- VI. Különfélék :** Gusztáv-Adolf egylet. Prot. egyházi statisztikai adatok Ausztriáról. Pesti Bethesda. József nádor s neje M. Dorothea. Állam és iskolaügy. Hitfelekezeti jellem nélküli iskolák. Népiskolaügy Franciaországban. Államok hadügyi és iskolai költsége. Tanári fizetések Ausztriában. 270.

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

Ötödik füzet.

1870.

Május.

I.

Az ausztriai protestánsok végveszélyben forgó iskolái és a Gusztáv-Adolf-egylet.

Az ugynevezett osztrák magyar birodalom osztrák fele részérei nézve, a mult 1869-dik év május 14-ik napján szentesítettett egy törvény, mely a népiskolai közoktatás ügyét szabályozza. E 78 §-ból álló törvény nem terjeszkedik ki anyira az apró részletekre, nem oly hive a centralizációnak és bürokráciának s nem kegyetlenebb ellensége a szegény felekezeti iskoláknak, mint a mi magyar népoktatási törvényünk: az ausztriai protestánsok mégis végveszélynek látták kitétetve e törvény miatt iskoláikat, s iskoláiknál fogva vallásuk szabadságát s egyházaik fennmaradását és életét is. A fenyegető veszély elhárítása végett őszinte bizalommal folyamodtak a Gusztáv-Adolf egylethez, amelynek áldott működése miként másutt, ugy különösen Ausztriában, oly sok protestáns egyházakat és iskolákat költött uj életre a végveszély hamvaiból. A Gusztáv-Adolf egylet központi előljárói, nagyrabecsülték az ausztriai protestánsok, vallásuk és iskoláik iránti hűségét, aggodalmaikat alaptalanoknak nem tartották s iskoláik minél biztosabb megmenthetése végett egy körlevelet intéztek általában minden protestáns keresztyénekhez. — A szomszéd ausztriai protestánsok helyzete anyira

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

15

rokon a mienkkel s ügyök reánk nézve oly tanulságteljes, miszerint minden tekintetben célszerűnek látszik a Gusztáv-Adolf-egylet központi előljáróinak említett körlevelét egész terjedelemben ide igtatni, amint következik:

Drága hitfeleink !

„Talán tapasztalta már azt életében kedves olvasóink közül némelyik, hogy akkor midőn erősen kellett munkálkodnia céljai elérhetése végett, midőn azt hitte hogy le kell roskadnia a teher alatt; az Isten ő eléje hirtelen ismét egy új és nagy célt tűzött ki, amely tőle az eddigittől egészen különböző erőfeszítést kívánt. Talán lesz valaki olvasóink közül, aki örömmel és Isten iránti hálával emlékezik arra, miként fogott hozzá az új munkához is, hittel és bizodalommal, miként látta növekedni erejét a munkának terhe alatt, s hogy miként lön az, ami őt elrettenteni és elborítani látszott, igazi megnyugvás és valódi áldás forrásává. A Gusztáv-Adolf-egylet is ismételve tapasztalta már azt a maga részéről; — sokszor elcsüggedhetett volna már, midőn a hozzá évenként beérkező folyamodványok számát folytonosan növekedni látta, s maga előtt oly sürgetős feladatokat látott, melyek erejét messze felyülmulni látszottak. De az Isten mégis megáldotta az ő bizalommal párosult küzdelmeit és munkáit; — megáldotta nagyobb mértékben, mint azt kérte és gondolta vala. Ime jelenleg is, midőn aggódva gondol arra, hogy a segélyérti folyamodványok száma, az utóbbi évek egyikében 868-ról 920-ra emelkedett, nagy hirtelenséggel egy oly nagy feladat áll előtte, amely egymaga is minden erejét igénybe venni látszik. E feladat elől ki nem térhet, utjában előtte áll az; ezen feladat megoldásától függ, hogy nem lesz-e csakhamar semmivé mindaz, amit lételének kezdetétől fogva, egy nagy és széles mezőn, hittel és buzgalommal létrehozott volt; — és ha kezét az ekeszarváról csüggetegen leejteni nem akarja: akkor ezen új és nagy munkához is hozzá kell fognia. Hogy vajjon elvégezheti-e s az új próbáltatás fog-e új áldást hozni: az egyedül az Isten kezében van. Siker azonban bizonyynyal csak úgy lesz, ha az egylet kétszeresen megfeszíti erejét, és hogy ha a ti segéllésre kész szeretetetők is, drága hitfeleink,

nagyobb mérvben felébresztetik, ha kivétel nélkül át lesztek hatva az előttünk álló vész érzetétől s az ebből származó kötelesség tudatától. E célra szolgálnak a jelen sorok is.

A kérdés, amely előttünk áll, nem más, mint az ausztriai evangélikus iskolák megmentése. Az ügy állását leghelelyesebben fogjuk rajzolni azon iratból vett közleményekkel, amelyet Sääf szuperintendens Schartenből, a felső ausztriai evangélikus gyülekezetek nevében hozzánk intézett volt. Ezen irat így hangzik :

„Azon igenörvendetes tény, melyszerént a mélyentisztelt központi hatóság segélyezése által, lehetséges lön Ausztriában az, hogy nagyszámu evangélikus gyülekezetek, az ő egyházaik és iskoláik lételét nehéz időkben és korlátolt viszonyok között is, részint megalapítsák, részint fentartsák és erősítsék, — arra bátorít bennünket, hogy felső ausztriai összes egyházaink feletti mostani nagy aggodalmunkban is, a mélyentisztelt központi hatóság tanácsához és munkás segélyéhez folyamodjunk. Az, ami reánk nézve napról napra nyomasztóbbá válik nem más, mint az iskolaügy, amely az 1869. május 14-dikén szentesített törvény alapján csakhamar el fog döntetni. Az idézett törvény jövőre csak kétféle iskolát enged meg, nevezetesen: nyilvános és magániskolákat. A nyilvános iskolák, amelyek állami és polgári községi vagyontól tartatnak fen, a törvény szavai szerént felekezeti jellem nélküliek ugyan, tényleg azonban csaknem kivétel nélkül katholicusok fognak lenni, mert a tanító azon felekezetből való lesz, amelyhez a gyermekek többsége tartozik. Ha már most mi, nyilvános iskolák mellett nyilatkozni: akkor, a mi felső ausztriai 21 iskolánk közül legfelyebb ötben fognánk többségben lenni. Emellett azonban ezen öt is, az evangélikus gyülekezetek birtokából az állam birtokába menne által, s bennök a vallástanításon kívül, az evangélikus felekezeti jellem semmi módon nem nyilvánulhatna. A többi tizenhat iskolába járó gyermekek szétszakgatott külön csoportokban, a nyilvános vagyis katholicus iskolákban fognak szétoszolni. Az egyes evangélikus gyülekezetekbeli gyermekeknek hat, nyolc sőt több nyilvános iskolákba való illetén szétoszlása lehetetlenné

tenné az evangélikus vallásoktatást is. Ha e bajon az által is akar-nánk segíteni, hogy a gyermekeket a hétnek valamely iskolai szün-napján vallásoktatás végett evangélikus egyházi helyiségben össze-gyűjtenők: az ily szűk korlátok közzé szorított fele-kezeti nevelés egyáltalában nem ellensúlyozhatná azon romboló befolyásokat, amelyeknek gyerme-keink a nyilvános iskolákban folytonosan kité-tetve lennének. Ide járul még azon alapos aggodalom is, hogy a mi gyermekeink a nyilvános iskolákban a polgári életre szüksé-ges képzettséget sem fognák megnyerni oly mértékben, mint a milyenben azt, közelismerés szerént saját iskoláinkban eddig meg-nyerték.

Már az eddig mondottakból is kitűnik, hogy a mi iskoláink-nak a nyilvános iskolákba való beolvadása, az ausztriai evan-gélikus egyházat, a mult idők szorongattatásai-nál és üldözéseinél is nagyobb vészszel fenyegeti. Egészen világos, hogy ha az evangélikusok, szükség által kénysze-ritve, vagy anyagi előnyökre tekintve, beleegyeznének abba, hogy a nyilvános iskolákhoz csatlakozzanak: akkor avégre, hogy az ausztriai protestáns egyház egé-szen legalis uton végpusztulásra juttattassék, nem lenne szükség még a mostani politikai áramlat megváltozására sem, ami különben éppen nem esik kívül a lehetőségek határain. A jövőnek ily fenyegető volta mellett nagyon természetes s nemcsak kínálkozó, hanem a szükség által mintegy parancsolt dolog az, hogy a másik alternatívához t. i. a magániskolákhoz csatlakozzunk. Ezen elhatározás azonban, a mi gyülekezeteinkre nézve oly fel-tételekkel s kötelezettségekkel jár együtt, amelyeket nem csak a szegényebb s adóssággal terhelt, de a gazdagabb gyü-lekezetek is, saját erejükkel alig képesek teljesíteni. A nyilvános iskolák alapításának és fentartásának költségét ugyanis, részint az állami pénztár, részint a politikai községek, tehát kivétel nélkül az összes adófizetők viselik. Ha tehát gyülekezeteink saját iskoláikat magániskoláknak nyilvánítanák, akkor a nyilvános iskolák iránt teljesített tartozásokon kívül, az ő saját magániskolájok összes költségeit is viselniök kellene. Mindegyik költség azonban, ezentul

már, azért lenne sokkal nagyobb mint eddig vólt, mert a tankötelezettség éveinek hat évről nyolcra emelése, az iskolai helyiségek kibővítését, sőt legnagyobb részben újból építését; a tanerők szaporítása, s a tanítás iránti igények jelentékeny emelkedése pedig a tanítói fizetések emelését elutasíthatlan szükségké teszi.

Igaz, hogy mindemellett is, gyülekezeteink közül némelyek, és pedig nem csak a gazdagabbak, egyhangulag kijelentették már, miszerént el vannak határozva iskoláikat, mint magániskolákat bármi áron fentartani. Vannak azonban olyanok is, akik az iskolai költségek remélt megkerestetése által csalogattatva, s a mostani jóakaratu kormány állandóságába feltétlenül bizva, a nyilvános iskolákhoz csatlakozni hajlandók. Ennélfogva eddigi egyetértésünket, minden egyházi és iskolai kérdésekre nézve, már egy oly végzettetjes pártviszály fenyegeti, amely mind egyes gyülekezeteinket, mind összes egyházunkat nagy mértékben elgyengíti, — eltekintve is attól, hogy a tulterheltség, végre az áldozatra legkészebb gyülekezetet is kifárasztja s azon szomorú kényszerűségre viszi, hogy iskoláit feláldozza.

Fájdalom! kétségtelen tény az, hogy azon válságos pontot, amelyre jelenleg iskoláink ügye jutott, nem mondhatjuk ugyan, hogy nagyon kevésbé vették fontolóra, de azt ki kell mondanunk, hogy annak nagy horderejű jelentőségét, kellőleg nem mindenké ősmerték fel. Ennélfogva félni lehet, hogy a döntő pillanatban, amely már egészen közel áll, gyülekezeteink közül némelyik, kétségbeesve a magán- és nyilvános iskolák minden terheinek elbirhatása felől, azon végzettetjes határozatra szánja el magát, hogy a nyilvános iskolákhoz csatlakozzék. Az egyházunkat fenyegető e nagy csapást, azok ítélete szerint, akik érzik közöttünk azon nagy felelősséget, amelylyel az iskolák ügyében, mind a jelen, mind a jövő kornak tartoznak, csak az által lehet elhárítani, ha külföldi evangélikus testvéreink, különösen pedig a Gusztáv-Adolf egyesület igen tisztelt központi előljárói, ezen életkérdésben segédkezet nyújtanak, s áldozatkész támogatásaik által gyülekezeteinket felbuzdítják és képesítik arra, hogy iskoláikat, mint privát iskolákat megmenthessék. Tegye magáévá a Mélyentisztelt központi hatóság az evangéliomi egyház ez erő-

sen szorongatott tagjának sujjos helyzetét; álljon mellettünk tanácsával és segítségével, és ha lehetséges nyújtson vigasztaló biztatást afelől, hogy bennünket erőteljesen segéllend, s ezáltal azon helyzetbe teend, hogy gyülekezeteink közül a szegényeket, gyengéket és ingadozókat felbátorítsuk és erősítsük azon határozatra, amelyen kívül bennünket semmi más meg nem menthet, hogy t. i. a felső ausztriai evangélikus iskolák, ezentul is sértetlenül fentartassanak és pedig, mint az evangélikus egyház tulajdonai.

„Mi magunk, a lehető legrövidebb idő alatt hozzákezdünk egy kerületi iskolai tőkének önkéntes adakozások útján való alapítására s a viszonyokhoz képest gazdag adakozásra számítunk. Azonban, e téren szerzett több rendbeli tapasztalataink azt mutatják, hogy az ily gyűjtések, a legkedvezőbb esetben is csak két vagy három ezer forintot hoznak be, amelynek kamatai a mi ezutáni iskolai szükségünket egyáltalában nem fedeznék. Sürgetve kérjük tehát a Mélyentisztelt központi hatóságot, hogy egy ily iskolai alaptőkének a felső ausztriai kerület számára való szilárd megalapítását különös figyelme és részvéte tárgyává tenni méltóztassék.

„Im eddig van az említett teljes hitelű férfinak egyszerű világos s a veszély nagyságát mégis oly megragadólag felmutató értesítése. Az ő bizonyosságtétele azonban, nem egyedül áll. A morvasziléziai egyházkerületnek 1869. szeptember 14—15-dik napjain tartott gyűlése tüzetesen foglalkozott az iskolaügygyel s indítatva érezte magát a többek közt a következő határozat hozatalára: „Az evangélikus iskolai községeknek hatni kell, hogy semmi áldozatot ne sajnáljanak avégre, hogy evangélikus hitfelekezeti iskoláikat fentartsák, még ott is, ahol ugynevezett hitfelekezeti jellemmel nem bíró iskolák fognának állittatni.

„A Gusztáv-Adolf egyletnek Bécsben lévő fő ága, egy a fontos ügy feletti terjedelmes emlékiratban nyilván elismeri, hogy az evangélikus gyülekezetek, az új iskolai törvény következtében, anyagi tekintetben sokkal rosszabb helyzetben vannak, mint voltak az 1805-dik évben kiadott ugynevezett politische Schulverfassung

idejében, „mindemellett is azt hiszszük, — mond a bécsi egylet — hogy a mi gyülekezeteink, amelyek az ő iskoláikat utódaiknak evangyéliomi hitben való megszilárdítása végett nagy áldozatokkal, mondhatnók, szívőknek legdrágább vérével váltották meg, e nagy küzdelemmel kivivott drága kincset, saját iskoláikat, az evangyéliomi hitnek ez ápoló intézeteit nem fogják elvetni csupán azért, hogy eddigi terheik egy részétől szabaduljanak.“ Más részről azonban azt is megjegyzi a bécsi egylet, hogy a fenforgó ügyben „oly nagyszerű teendő áll a Gusztáv-Adolf egylet előtt, amelyet számokban kifejezni megközelítőleg sem lehet; csak annyit lehet mondani, hogy jelenleg az iskolák ügyében hasonlithatlanul sokkal többet kell tennie az egyletnek, mint amit ez ideig összevéve tett, kivált ha meggondoljuk, hogy katolikusok közt szétszórva élő hitfeleink javára vándor tanítókat állítani, különösen jelenleg, folyvást égető szükség.“

„Az ausztriai evangélikus egyházi főtanács is odanyilatkozott, hogy „az evangélikus gyülekezeteknek a legnagyobb mértékben érdekekben áll iskoláikat ezen túl is, mint eddig fentartani, illetőleg tovább fejleszteni;“ — evégre azonban oly sújjos terhet kell felvenniök a gyülekezeteknek, miszerént nagyon óhaj tandó, vajha külföldi evangélikus hitfeleink az ausztriai evangélikus iskolák iránti részvétőket jelenleg még nagyobb mértékben megmutatnák, mint bármikor ezelőtt. Az egyházi főhatóságok ezen nyilatkozataival egyező tartalmúak az egyes gyülezetekből segélykérés végett ideérkező folyamodványok is. Hogy mily nagy nehézségekkel kell ott küzdeni, mutatja például Schubert krabschitzi lelkész levele: „A mi evangélikus iskolánkat végpusztulás fenyegeti. Az ehez tartozó 12 helyséből 122 gyermek jár ebbe. Krabschitzban magában csak 12 gyermek van, a többiek másutt laknak s néhol a katolikus, vagy mint most már nevezni fogják: községi iskola közelebb van hozzájuk, mint az evangélikus. Most már miután megszűnik az evangélikusoknak saját iskoláikhoz való bekebeleztetése, s miután a községi iskola állításához és fentartá-

sához az evangélikusoknak is járulniok kell, ennél fogva nagyon félek, hogy gyermekeiket a hozzájuk közelebb eső községi, de vólta képen katolikus iskolába küldik; ők ugyanis ezen iskolákat hitfelekezeti jellemnélkülieknek gondolván, azt hiszik, hogy gyermekeiket azokba minden veszély nélkül járathatják. És ettől annál inkább lehet félni, mert a szülék, amellet hogy valódi evangélikus öntudattal nem birnak, még igen szegények is s a kettős terhet ki nem birhatják.“ stb. Épen ezen tapasztalatokat és aggodalmakat fejezte ki a Gusztáv-Adolf egylet egyik tagja előtt Kleinschmidt vándor prédikátor is. De miért hoznánk fel még több bizonyosságokat? Minden kétségen kívül nyilván van azon tény, hogy Ausztria evangélikus gyülekezetei azon igennagy vészben forognak, hogy iskoláikat elveszítsék, ami által maga az ausztriai evangélikus egyház is, oly helyzetbe jut, amilyenben még sohasem vólta a Gusztáv-Adolf egylet fenállása óta; — kicsoda az, aki erről meg ne győződne? És ezen helyzet nem kettős erőfeszítésre hívja-e fel a Gusztáv-Adolf egyletet? S nincs-e szükség arra, hogy ezer meg ezer uj segéllők csatlakozzanak e célra hozzá német hitfeleink közül? Az iskolák felekezeti jellemének kérdése sokszorosan mozgatja most a kedélyeket; néhol hű barátai is az evangélikus egyháznak közös iskolák mellett nyilatkoztak; a Gusztáv-Adolf egyletnek azonban, nem feladata pártállást foglalni e tekintetben, ő csak a keresztyéni jótékonyság gyakorlati alapján áll, neki evangélikus iskolákat kell gyámolitania s folyvást gyámolítja is azokat, mert ezek a leghatályosabb eszközök az ő szabályszerű céljainak elérésére, hogy t. i. a szétszórt evangélikus hitfelek, hitők mellett megtartassanak, s vajjon tétlenül nézzük-e most azt, ha a hitfelekezeti jellemnélküli iskolák Ausztriában tényleg odavezetnek, hogy az ausztriai evangélikus gyülekezetek életereje a jövőre nézve megsemmisítették? Kötelességeinek botrányos elhanyagolása lenne ez, és ezt egyik tagja is, sőt általában bárki is, aki evangéliomi öntudattal bir, teljességgel helyben nem hagyhatná. Így kiáltunk tehát hozzátok drága hitfeleink: segítsétek ausztriai evangélikus testvéreiteket, hogy iskoláikat fentart-

has s á k. E cél elérése végett sokat és nagyot kell tennünk; az egyes gyülekezeteket venni ápolás alá alig lehetséges, egész tartományokról kell gondoskodnunk és azokat alaptókékkal ellátnunk.

„De hol vegye az egylet az ehhez való erőt, midőn ezen kívül még 920 gyülekezet várja már segélyét? Rendkívüli adományokat kell e célra gyűjtenünk. Oh vajha e sorok sok keblet megindíthatnának s az ausztriai evangélikus egyházak és iskolák ügyében szívökre köthetnék amaz apostoli szózatot: „Egy másnak terhét hordozzátok s úgy töltsétek be a Krisztus törvényét!”

„Ezen kérésünket kiválólág intézzük Németország evangélikus tanulóifjaihoz is. A bielefeldi kerületi egyletnek már ezelőtt két évvel megvált azon szép gondolata, hogy az iskolát is meg kell nyerni a Gusztáv-Adolf egylet céljainak, s a dettmoldi egylet, sikerrel lépett nyomaiba. Egy evangélikus tanító, az előbb említett egylet egyik röpvén így szól a Gusztáv-Adolf egyletről:

„Az adakozásoknak sokkal tetemesebbeknek s nagyobb mérvűeknek kell lenni, ha a szükségét fedezni akarják. És ez megtörténhetik s meg is fog történni, mihelyt az egylet azzá lesz, amivé lennie kell, t. i. az evangélikus egyházközügyévé. Avégre hogy ez megtörténhessék, mi tanítók csekély fáradtsággal nagyon sokat tehetünk. Az e célra szolgáló eszközök és utak, s különösen azok, amelyeket mi tanítók felhasználhatunk, a legegyszerűbbek és leghatályosabbak. Aki ösmeri azon befolyást, melyet a tanító tanítványaira s ezek által a szülékre és azokhoz tartozókra gyakorolhat, az egyet fog velem érteni. Csak valódi meleg érdekeltséggel és érthetőleg kell előadni a gyermekeknek, sok külföldi hitfeleinknek s épen magoknak a tanulóknak is nyomorát és szükségét, továbbá a Gusztáv-Adolf egylet e tekintetben való törekvéseit, s bizonynyal meg fogjuk látni a gyermekek áldozatkész buzgóságát. Ha pedig a gyermekek szívét megnyertük: megnyertük a szülékét is, s ezek szívesen meghozzák azon csekély áldozatot, amit tőlök gyermekeik kérnek. Csak bátran meg kell próbálni s bizonyosan igen szép és meglepő eredmény fog mutatkozni. Mindemellett is csak csekély adományt kell kérni, ezt azonban gyakrabban s kitűzött rendes időben; mert örömeőbb adnak több izben fél fél krajcárt,

mint egyszerre egy garast. Próbáljuk meg tehát például, hogy a gyermekek az ő szüléik engedelmével arra kötelezzék magukat, hogy hetenként egy pfenninget (mintegy fél krajcár osztr. ért.) hozzanak. Ezen kérelmet amint a tapasztalás mutatja, nem csak a legszive-
sebben, hanem gyakran váratlanul nagyobb mérvben teljesítik. A kis adományok rendszerént előforduló beszédese folytán oly nagy örömet találnak a gyermekek a szeretet ezen munkájában, hogy adományaikat, gyakran felhívás nélkül is kezébe adják a tanítónak. Ha pedig időnként azt is felmutatjuk előttök, hogy apródonként mily nagy összeg gyűlt össze: örömük még nagyobbá s buzgalmuk még élénkebbé lesz. Az ily uton nyerhető összeg nagyobb, mint első tekintetre látszik. A biederfeldi kerületben például, az iskolaköteles gyermekek száma több mint 9000. Ha hetenként minden gyermek egy pfenninget adna: ez évenként 1300 tallérnyi összegre rugna, ami nem megvetendő eredmény. S mily sokra lehetne menni, ha az ily pfenninges gyűjtés minden evangélikus iskolában életbe lépne és fentartatnék! Angliában ez előtt nem sokkal hasonló módon iskolás gyermekek hordtak össze egy oly összeget, amelyen egy missziói hajó szereztetett. Hát nálunk nem történhetnének-e ilyenek?

„Miután szerző azon erkölcsi nyeresémet is felemlíti, amely az ily gyűjtések folytán a gyermekekre, szülékre és tanítókra nézve származnék, így zárja be szövegét:

„Fel tehát, szeretett tisztársaim; ne késsünk sokáig! Kezdjük meg az Ur nevében s az ő áldásába vetett bizodalommal, buzgó szeretettel, szilárd akarattal halogatás nélkül a nemes munkát, s folytassuk azt lankadatlan eréllyel. A magasztos eredmény bizonyosan nem fog elmaradni! Adja a Teremtő!”

„Mi pedig azt kérdezzük, vajjon lehetne-e gyermekek eleibe nemesebb és alkalmasabb célt tüzni, mint pl. azt, hogy a németországi evangélikus gyermek segítse az ő filléreivel az ausztriai evangélikus gyermeket abban, hogy felekezeti iskolája fentartassék? Ha az ily gyűjtések egyetemesen behozatnának, bizonyosan segítve lenne a bajon, s nem dicső lenne-e elmondhatni, hogy a németországi evangélikus tanítók és gyermekek megszabadították a haláltól az ausztriai evangélikus iskolákat, . . . a római egyetemes zsinat

esztendejében? Kérünk tehát titeket mindnyájatokat Németország evangélikus tanítói, kezdjétek a munkához! Hogy mily könnyen fel lehet lelkesíteni a mi iskolás gyermekeinket, azt néhány évvel ezelőtt is tapasztaltuk, midőn egy jótékony célra levéljegyeket kellett gyűjteni. Ezer meg ezer jegyeket hordtak akkor össze a gyermeki kezecskék, s nem lehetne-e ezen hő szíveket s gyors kezecskéket egy magasabb és boldogítóbb célra is mozgásba hozni? Ez csak a tanítóktól függ s azért kérünk még egyszer titeket, fogjatok a munkához! Nem csak arról van szó, hogy Ausztriában az evangélikus iskolák fentartassanak, hanem egyszersmind arról is, hogy az ottani evangélikus tanítók nyomorult helyzete javíttassék, s az evangélikus Németország tanítója, bármily szűk legyen is saját fizetése, bizonyosan segíteni fog valamit ausztriai tisztársa helyzetén. Egyletünk minden tagjaihoz s különösen a főegyletek előljáróihoz azon kérést intézzük, hogy ezen lapot, a legalkalmasabb uton, juttassák el körüknek minden tanítójához.

Végre pedig tihozzátok magatokhoz szólunk, Ausztriának evangélikus gyülekezetei! Nekünk szent kötelességünk az, hogy felhívjuk német hitfeleiteket a ti iskoláitok segéllésére; de irántatok is van azon reményünk és bizodalunk, hogy ti az iskolák megtartása végett, amit egyetemes zsinatok s minden illető hatóságaitok szükségesnek ítéltek, magatok is minden erőtet megfeszítitek. Ne forgácsoljátok hát szét erőteteket új vállalatokra, bármily üdvösöknek láttassanak is azok, mindaddig, míg iskoláitok fenállhatása biztosítva nincs, kerüljétek minden meghasonlást az iskolaügyben; a két evangélikus testvérfelelekezet gyermekei minden kár nélkül járhatnak egy iskolába; egymástól különszakadva egyenként, ne bocsátkozzatok iskolaügyi nagy vállalatokba, pl. terjedelmes telkek vásárlása s nyomasztó adósságok felvétele által, hanem egyetértő eljárásra egyesüljétek. Mindenek felett azonban, valódi élő evangélikus öntudat hasson át benneteket; micsoda nagyobb és jobbat mondhatnánk nektek e tekintetben, mint azt, hogy saját történeteitekre emlékeztetünk benneteket. A szalburgiak lelke, akik földi javaikat s hazájokat elhagyták az ő hitökért, bizonyosan még él tibennetek. Ez a lélek így int titeket: „Nagy áron váltattatok meg! Tartsátok meg

tehát azt, ami nálatok vagyon, hogy senki el ne ragadja a ti koronátokat!”

Im eddig van azon szózat, amelyet a nagy tekintélyű és áldott hatású Gusztáv-Adolf egyesület központi főhatósága, még a múlt 1869-dik évi november 6-dikáról, Lipcséből intézett volt az összes protestáns egyház minden tagjaihoz.

E szózatot, melyet színről színre és közvetlenül én is csak a közelebbi időkben láthattam, teljes terjedelemben közöltem, nem csak azért, mert hazánk napi sajtója ezen szózatról vagy az ügyről, mely ennek tartalmát alkotja, ha jól vettem észre, mindemai napig hallgat, hanem azért, mert amint említém, ezen szózat tartalma, szelleme és iránya igentanulságos, bátorító és vigasztaló mindazon magyar protestánsokra nézve, akik saját felekezeti iskoláikhoz őszintén ragaszkodnak.

Azon osztrák törvényről, amely által az ausztriai protestánsok, saját iskoláikat végpusztulással fenyegetve látják, egyáltalában nem lehet állítani, hogy az valami sokkal kegyetlenebb lenne a protestáns iskolák iránt, mint a mi magyar iskolai törvényünk.

Az osztrák törvény nem szentel ugyan külön fejezetcimet a felekezeti iskoláknak; de azért nyilván és határozottan lehetővé teszi azok állítását, sőt államérvényes bizonyítványok kiadásának jogával, tehát nyilvánossági jellemmel és joggal is felruházza azokat bizonyos feltételek alatt; és ha valamely helység a kiszabott kellékeknek megfelelő privát vagy felekezeti iskolát tart fen, az épen nem kényszeríthetők többé hitfelekezeti jellem nélküli községi iskola állítására. A feltételek közül legsujjosabbnak az látszik, melyszerént azok, akik felekezeti iskolát tartanak fen, nem mentetnek fel a kebelőkben azaz községökben netalán létező községi iskola terheinek viselése alól, kivéve a tandíjt vagy iskola-pénzt — Schulgeld — melynek fizetése alól nyilván felszabadíthatnak. Ugy látszik pedig, hogy körülbelül a tandíj fogná alkotni a terhek legsujjosabb részét az osztrákoknál, mert az ő törvényük, oly községi iskolai adóról, mint amelyet a mi törvényünk rendszerez, ezideig legalább egy ígét sem szól. Helyzetök tehát körülbelül egyező a mienkkel; mert a tandíjjon és ötpercentes iskolai

adón kívül, vóltaképen mi is viseljük a községi iskolák és állami képezdék stb. mindazon költségeit, amelyek községi vagy állami közvagyonból vagy közpénztárból fedeztetnek. Jegyezzük meg továbbá, hogy az osztrák törvény, nem csak a felekezeti, de a községi iskolák helyiségeire nézve sem szabja meg, hogy egy gyermekre legalább 8—12 □ lábnyi tér s egy teremre 60 gyermek számíttassék, hanem igenokosan elégnek tart csak annyit mondani, hogy a helyiségek a tanítás szükségleteinek megfelelők és egészségesek legyenek stb. stb. *)

Egy szóval: a dolog veleje oda megy ki, hogy miként reánk, ugy ausztriai protestáns hitfeleinkre nézve is, a felekezeti iskolák állítása és fentartása, igennehezen vagy épen nem teljesíthető sujos anyagi feltételekhez köttetett, s mindemellett is az állam és község rendszeresen a felekezeti iskolákat épen nem, hanem csupán a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákat segélli.

És mit műveltek az ausztriai protestánsok az innen származó fenyegető vésszel szemben?

Ők nem mondták azt, amit nálunk sokan mondtak, hogy t. i. a felekezeti jellemmel nem bíró községi iskolákban a protestáns vallásra nézve semmi legkisebb vész nincs, s aki azokat, mint a

*) A vallástant és annak tanítását a többi tudományoktól és azok tanításától az osztrák törvény is épen ugy különválasztja, mint a mienk, azt azonban nyilván mondja, hogy oly helyeken, amelyeken rendes külön vallástanító nincs, a tanítót kötelezni lehet arra, hogy a maga felekezetebeli gyermekeknek a vallást tanítsa. Erről a mi törvényünk nem szól, pedig ez igenszükséges és kedvező dolog volna különösen a kisebb és szegényebb községekre nézve. Az állami tanítóképezdénél, az azokba való felvételnél, a tanítók képesítésénél s a községi iskolák számára való tanítóválasztásoknál a vallásfelekezetre az osztrák törvény sem tekint semmit. Ezek szerint csak lehetőség vagy valószínűség, de épen nem rendszeres és bizonyos dolog az, az osztrák törvény szerint, hogy a tanító minden községi iskolában olyan vallásu egyén lesz, mint amilyen vallásu tanítványainak többsége. Sőt miként a magyar, ugy az osztrák törvény szerint is igenkönnyen megeshetik, hogy pl. egy tiszta protestáns község községi iskolájába szükségképen római katolikus vagy izraelita tanítót kell választani mihelyest akkor, protestáns vallásu képesített tanítójelölt nem létezik. Természetes, hogy megfordítva megtörténhetik ez tiszta katolikus községgel is. Általában is a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolák rendszere, különösen a magyar törvény szerint, egyenesen azt hozná magával, hogy a tanítóválasztásoknál a vallásfelekezetre tekinteni nem is szabad.

liberalis kor legkitünőbb vívmányait örömmel nem fogadja, az az világtól elmaradt orthodox, ultramontán és jezsuita s a hazának ellensége; ők nem mondták ezt: örülünk hogy iskoláinkat átadhadjuk az államnak s azok fentartásának terhétől megszabadulhatunk; ők nem állíták, nem hirtetik azt, hogy az egyház, a maga saját érdekében is teljesen megelégedhetik azzal, ha a vallástanítás kezében marad s ennél többet sem nem kívánhat, sem nem követelhet; — ők nem siettek saját felekezeti iskoláikat községiekké idomítani vagyis megsemmisíteni stb. stb. Hanem inkább

Mélyen érzették, bátran és határozottan nyilvánították azon igazságot, hogy az ő iskoláik, s azok szabadsága és autonómiája magával a vallással és annak szabadságával és fenmaradásával oly lényeges és életerős szervi egybeköttetésben van, miszerént ha iskoláik elpusztulnak: akkor vége lesz felekezetöknek és vallásuknak is. Ők meg vannak győződve afelől, hogy mily romboló hatása lenne annak, ha a vallástanítás a többi tudományoktól már elvileg és szervezetenleg elkülönítenék, s éppen azért ők határozottan ragaszkodnak az iskoláknak nem csak felekezeti jelleméhez, hanem autonómiájához és egyházi birtoklásához is, — pedig náluk is van legalább ez idő szerént, oly alkotmány és oly demokrata modern állam, mint nálunk van, sőt mondhatom, — bár ide most szorosan nem tartozik — hogy maga az iskolaügyi törvény, sok tekintetben alkotmányosabb és szabadabb elvű, mint a mi törvényünk.

Közönségesen tudva van, hogy ausztriai protestáns hitfeleink egyházi és iskolai szabadságának és autonómiájának nincs oly pozitív államjogi szilárd alapja, mint a mienknek. Ők csak kegyelmi, illetőleg türelmi alapon állanak; tőlök a fejedelem, kormány vagy parlament visszaveheti holnap azt, amit ma nekik adott. Ugyanazért ők egyházuk és iskoláik mostani szorongattatása idején is, pozitív jogi alapokhoz éppen nem, hanem csak külföldi protestáns hitfeleiknek s különösen a Gusztáv-Adolf egyletnek segélyezéséhez folyamodhatnak.

Közönségesen tudva van az is, hogy a Gusztáv-Adolf egyletet s annak vezérlő férfait orthodoxoknak mondani éppen nem lehet, s ime mégis ezen férfiak nem ilyformán szólottak az ausztriai protestán-

sokhoz: balgatók, nagyon sötét szemüvegen nézitek a világot; nincs mit aggódnotok; a törvény igenliberalis, a hitfelekezeti jellemmel nem bíró községi iskolák modern intézmények; a protestantizmus diadalát üdvözöljétek azokban, fogadjátok el, lépjétek bele. stb. stb. A Gusztáv-Adolf egyesület vezérlő férfiai, amint láttuk, nem így szólottak; hanem az egész világ előtt ünnepélyesen proklamálták mintegy, hogy protestáns egyház és protestáns iskola életerős kapcsolatban állanak egymással s lehetnek helyzetek, lehetnek viszonyok, amelyek közt az iskolák végpusztulását magának az egyháznak végpusztulása fogná követni és pedig rövid idő alatt s elmulthatatlanul!

Boldogabb időkben semmisem lenne természetesebb mint az, hogy az előadottak után, mi is tetteleg mutassuk meg testvéri részvétünket ausztriai protestáns hitfeleink iránt. Ámde jelenleg mi magunk is oly szorongattatások között vagyunk mint ők, s a mi helyzetünk annál sujjosabb, mert mi egyedül magunkra támaszkodhatunk. Nekünk is lett volna és lenne pedig mit megmentenünk! Pestnek, Aradnak, Szegednek, Nagy-Váradnak, Becskereknek s több más nagyfontosságú helyeknek oly református iskolái, amelyeket egykor a vallásunk és nemzetiségünk iránti szeretet, kisebb nagyobb mértékben az egész felekezet filléreiből hozott létre, most már semmivé lettek vagy ma hónap elpusztulnak! Számos más helyeken tűntek és tűnnek fel hasonló esetek, s nálunk is néhol az evangyéliomi protestáns öntudat és buzgóság, — néhol pedig, s úgy látszik, legtöbb helyen, szegénységünk s a reánk rótt terhek ki nem bírhatása miatt. Hogy oly helyeken, amelyeken iskoláink megszűntek, mi fog vallásunk jövő sorsa lenni: gondolják el azok, kik e nagyfontosságú ügyben Istennek és a maradéknak felelősséggel tartoznak!

Nekünk magyar protestánsoknak ilyen időkben nem csak szabadságunkban, hanem kötelességünkben áll, hivatkozni azon államjogi pozitív alapokra, melyek a mi egyházunk és iskoláink lételet és autonómiáját nem csak az államkormányának, hanem magának az államnak korlátlan hatalma ellen is védelmezik. Másrésről azonban, csakugyan nagy hiba lenne folyvást és egyedül a rideg ellenzés álláspontján maradni. Bizonynyal szük-

ség nem csak harcolnunk vagy ostromolnunk és rombolnunk, hanem lankadatlan erélylyel építenünk is. Szükség, hogy különösen mi lelkészek, ha valaha, tehát különösen most tegyük gondos tanulmányozásunk tárgyává a roppant fontosságu iskolaügyet és pedig nem csak jogi és opportunitási, hanem magasabb evangyéliomi és társadalmi szempontokból is; és evégre ne csupán a magyar irodalom s különösen hirlap irodalom, hanem főként a külföldi protestáns egyházi és iskolai irodalom jelesebb termékeit vegyük kiváló mértékben s gondosan figyelembe. Szükség, hogy az evangyéliomi protestáns öntudatot és tiszta buzgóságot, a nevelés és iskolák ügye iránti munkás szeretetet, hitfeleinkben szószéki beszédeink által is ébreszszük, ápoljuk és erősítsük. Szükség, hogy lelkészi körökben s tanítói értekezleteken vegyük higgadt komolysággal s egymás iránti kölcsönös szeretettel és bizodalommal tanácskozás alá az iskolaügyet, s ennek mezején pl. azt, nem lenne-e lehetséges nálunk is oly szerű gyűjtéseket rendezni veszélyben forgó iskoláink megmentése végett, mint amilyet a Gusztáv Adolf egylet fentebb közlött körlevele ajánl?

Senkisésem ohajtja azt őszintébben mint én, hogy vallásunk és iskoláink magasztos ügye a politikai párttusák, irodalmi polémikák s egyéni vagy provincialis érdekek körmei közül, ahova azt bizonynyal nem a „Figyelmező“ juttatta, minél előbb megszabadíttassék. Vallom azt én is, amit az újabb idők egyik tekintélye Barthelemy Saint Hilaire mond, hogy t. i. „ha vannak törvények, amelyeket minden pártszenvedély nélkül, egyedül a jog és igazság vezérlete alatt kellene alkotni: a nevelésügyi törvények minden bizonynyal ilyenek.“ Vallom és ohajtom ezt a nevelés ügyének nem csak törvényhozási, hanem irodalmi tárgyalására vonatkozólag is. Hogy azonban ez valóban így legyen: az én tölem vagy a Figyelmezőtől igen parányi mértékben függ!

Révész Imre.

II.

Egyház és iskola.

1.

Egyház és iskola! ezek ma a jelszavak. Minő viszonyban állanak ezek egymáshoz? függnek-e ezek egymástól és mennyiben? van-e az egyháznak joga az iskolára felügynelni és befolyást gyakorolni? e kérdések ma minden pártot érdekelnek a legszélsőbb jobbtól a legszélsőbb balig. Ezen nincs mit csudálkozni. Mert e kérdések megoldásától várja s reméli minden párt az ő elveinek s terveinek valósulását s diadalát. Az iskola mikénti alakulásától függnek az életnek minden viszonyai. Wer die Schule hat, hat die Zukunft. Korunk vezér- és kedvenc eszméi közé tartozik az iskolának teljes elválasztása az egyháztól. Felekezetiellen vagyis közös iskola; ez az ugynevezett haladó pártnak siboletje. A közös iskolának barátjai s pártolói mindazok, akik a vallásban, az Isten ígében akadályt látnak, mely az emberiséget az óhajtott fejlődésben s haladásban, szeréntök gátolja. A vallás és történet szempontjából mi evang. keresztyének a legmélyebben fájlalhatjuk e korirányt. Valahányszor egy intézményt helyesen meg akarunk ismerni a maga szükségszerű alkatában s fenállásában, mindannyiszor jó annak származását vizsgálni s keresni amaz életerőket, melyek nemzették s szülték. Azért a történet mindig jó tanítómaster. Kérdezzük meg tehát a történetet az iskolára nézve is. A multak történetéből megdönthetetlenül bizonyos, hogy a magyar prot. egyháztól az iskola elválaszthatatlan volt. S mi kérjük: melyik talajban növekedett fel a népiskola általában? honnan szivta az életerőt a gyarapodáshoz s áldásos munkálkodáshoz? A keresztyénség az, a keresztyén egyház az; ez ama szent anyai kebel, amelyből a népiskola származott. Nem szükség arra emlékeztetnem, hogy Krisztus urunk vala az első, aki a gyermekeknek oly magas állást mutatott, s őket oly kiváló módon ajánlotta a legönzetlenebb odaadó szeretetbe, miszerént csakis ezen az alapon lett lehetségessé általában a népiskola, mely oktasson és neveljen. Senki sem mondá előtte:

PROT. EGYH. ÉS ISK. FIGYELMEZŐ.

„vigyázzatok, nehogy valamelyet a kicsinyek közül megvessetek;“ senki sem adott a tanítónak és nevelőnek ily utasítást: „legeltesd az én bárányaimat;“ senki sem tűzött ki oly mindent átkaroló feladatot, mint ez vala: „menjetek el az egész világba és tanítsatok minden népeket.“ Ámde mindezekből szükségszerűen következik, hogy az ifjúságot keresztyén szellemben neveljük s oktassuk. Protogenes Edessában, már a második század végén oktatta a gyermekeket olvasásban, írásban s a zsoltárok éneklésében. Emlékezetbe hozom Chrysostomus (Aranyszájú) Jánost a negyedik századból, ezen kitűnő előmozdítóját a keresztyén ifjúság nevelésének, ki ama jeles, felülmulhatatlan gondolatot fejezte ki, hogy minden nevelésnek utmutatója az isteni embernevelés, melyszerént az Isten az emberekhez leereszkedik, hogy az embert magához felemelje, és hogy eszerént az a valódi neveléstudomány, mely előbb leereszkedik, s azután felemel. Emlékezetbe hozom Nagy Basiliust ugyancsak a negyedik századból, ki a kolostorbeli barátok számára kiadott szabályzatában különösen az ifjúság nevelését szoros kötelességükké teszi. Emlékezetbe hozom a későbbi korból ama hosszú sorát a tisztán egyházi tanintézeteknek; — a parokhiális iskolákat, a zárdai iskolákat, a káptalan és alapítványi iskolákat, melyek ugyan nem voltak népiskolák a mai értelemben, de amelyek mégis az ifjúságnak nagy részét oktatták s közvetítették azon műveltséget, mely az egyház akkori fejlődése menetéhez s műveltségi fokához képest általában lehetséges vala. Ösmeretes dolog, mikép emelkedtek s hanyatlottak ezen iskolák. Emelkedtek Nagy Károly érelyes buzdítására, ki a helyes irányu műveltségben minden alattvalóit részeltetni óhajtotta; hanyatlottak a következő évszázadokban. Ezen, a tisztán egyházi vezetés alatt álló iskolákon kívül voltak a középkorban még más iskolák is. A tizenkettedik századnak vége felé ugyanis keletkeztek ugynevezett írőiskolák (Schreibschulen) a városokban, melyben írni és olvasni tanítottak, de ezek sem voltak a tulajdonképi népiskolák, mert csakis a nagyobb városokban jöttek létre s mint nagyobbára magánvállalatok s vándorló scholastikusok speculációi oly külső és belső szerkezettel bírtak, mely azokat a népiskola tisztességes

nevére egyáltalában nem érdekesíthette. Ezeknél sokkal közelebb állottak a tulajdonképeni népiskolákhoz a Hieronymianusok vagyis a közös élet társainak iskolái, kik épen az ifjúság oktatása körül a legjótékonyabb munkásságot fejtették ki, a nép gyermekeit nagy szeretettel ápták, különösen a szegény iskolásokat írásban, olvasásban s a szentírás ismeretében tanították. Ez alázatos szeretetmunka nem egyéb vala, mint az egyház fáján termett keresztyén gyümölcs. Hogy miképen állottak mindezen említettem iskolák a tizenötödik századnak végén és a tizenhatodiknak kezdetén, az egész világ előtt ismeretes. Az iskola az egyházzal és az egyház az iskolával esett és hanyatlott el. Mindkettőnek ujja kellett születnie s ujja is születtek. A némethoni reformatio nem csak az egyházban, hanem az iskolában is a leghatalmasabb korszakot jelöli. A reformatio hívta életre a népiskolákat is. Luther elmozdította utból a hamis és nyomorult közvetítéseket, melyeket a megcsökönösödött és törvényessé vált római egyház felállított. Ő minden embert közvetlenül amaz egyetlen — a szent és bűnös közt — létező közvetítőre, a hitre utalt, az Írás igéjére, mint az üdv egyedüli tanára. Kiki menjen maga az előtte nyitva álló kapun át a kegyelem zsámolyához s adjon számot hitéről s a reményről, mely benne vagyon. E nézetből önkényt következett, hogy minden embert oktatni s önálló keresztyén meggyőződésre nevelni kell. A reformációnak egyik szükségképi következménye: általános rendezett népoktatás. Hányszor mondá ki Luther, hogy az egyháznak reformációja csak keresztyén gyermeknevelés által, — a családokban és iskolákban — mozdíthatatik hathatósan elő. „Ha az iskolák gyarapodnak, akkor jól állanak az egyháznak ügyei. Az egyház javáért szükség keresztyén iskolákat tartani.“ Azért sürgeti oly nagyon a gyermekekről való gondoskodást. „Tudom, — mondá — hogy a gyermektanítás az igehirdetési tiszt mellett a leghasznosabb, legnagyobb és legjobb munka, sőt voltaképen nem is tudom megmondani, hogy melyik a kettő közül nagyobb. Mert nehéz vén ebeket zabolázni és öreg gazfiakat szelidíteni és jámborokká tenni; de a fiatal fiacskákat könnyen lehet hajlítani és nevelni.“ Azért becsüli oly nagyra az iskolamestereket. „Óhajtanám, hogy senki igehirdetővé ne választatnék, aki előbb

iskolamester nem volt. Most az ifju legények mindjárt prédikátorok akarnak lenni és kerülnek az iskolák munkáját. De ha valaki körülbelül tíz esztendeig iskolában munkálkodott, akkor jó lelkiismerettel felhagyhat vele, mert a munka nagy és csekélynek tartatik. Ha nem volnék prédikátor, úgy nem ismerek hivatást a földön, melyet jobban szeretnék.“ Természetesen, ő az egész gyermeknevelésben, a keresztyénségben, az isteni igében való oktatást legelsőnek, legszükségesebbnek tartotta. Ki is hozott valaha jelentősegteljesebb tananyagot napvilágra, mint az ő bibliafordítása, kátéja, egyházi énekei? Ezen elemekkel teremte ő az evangélikus népiskolát. Emellett pedig a nyelvek is kitűnő tantárgyak valának. S ne tartsa őt senki oly korlátolt eszű embernek, mintha neki az ifjúságnevelés egyéb elemei iránt érzéke ne lett volna. Hisz csakis a reformáció tanit általában az egyetemes, önálló szellemű műveltséget méltányolni és becsülni. „Mindenek tiéitek“ mondja az Írás. Minden emberi tudományt élénk viszonyba kell hozni az evang. igazsággal. Luther a realitásokat sem akarta elhanyagolni; a történetet nagyrabecsüli; a zenét és testgyakorlatokat fontos nevelési elemeknek tartotta. Ime ily egyetemes, mozgató és alakító gondolatokat és eszméket találunk nála, melyek végre a valódi népnevelést és népiskolát szülték. Nem volna nehéz kimutatni, hogy az egyházi törvények az egész iskolai ügyet is rendezték, és hogy több férfiak, mint pl. a kitűnő Bugenhagen északi Németországban egész erejüket arra fordíták, hogy jeles népiskolákat állítsanak. S nem is kellett csak néhány évtized hozzá, hogy a reformációval oly hatalmas lendületet vett a népművelődés, minőről az előbbi kornak sejtelme sem volt. És — rövideden legyen érintve — vajjon nem tapasztaljuk-e ugyanazt most is mindenütt? Ahova az egyház az evangéliomot elviszi, ott mindenekelőtt népiskolákat alapít az evangéliom az ő isteni szellemével és erejével. Ezt látjuk az egyház szolgálatából, melyet a külső missió ügyében teljesít. Az egyház az, mely az evangéliommal és iskolával civilizálja és műveli a népeket. Tagadni nem lehet, hogy a történet a legszorosabb összeköttetést mutatja fel az egyház és iskola közt. Azért mi csak mélyen fájlahatjuk a kor azon törekvését, mely e kettőt egymástól elválasztani akarja.

Első thesis: e korirány mélyen fájlalandó; az egyház és iskola történetileg szemlélve, szorosan egymáshoz tartoznak; az egyház az iskolának anyja, az iskola az egyháznak leánya; különösen a népiskolát egyenesen a reformáció szülte.

2.

E tényt sokan elismerik; e tényt senki sem tagadhatja, akinek nyílt érzése van a történeti igazság iránt. Azonban sokan vannak, akik e tény beismerése mellett is tagadják, hogy az iskolának ezen szoros összeköttetésben, illetőleg függésben mindvégig meg kellene maradnia. Sőt inkább ezt mondják: a gyermek felnőtt és megerősödött, a leány nagykoruvá lett s mint nagykoru emancipálja magát anyja az egyház alól és saját szabad utain jár. Így cselekedett a tudomány is. A nép látköre megváltozott, tágult az egyház által felállított korlátok nem illenek többé a mi körünkbe! A kor most mást igényel azoktól, akik az emberiségnek használni akarnak. Azért az iskolát emancipálni kell az egyház gyámsága alól! Ily állításokkal és nézetekkel szemben nem szorítkozhatunk egyedül a történeti álláspontra. Elvből kell tehát kiindulnunk, — noha semmiképen nem kicsinylendő igazság az, hogy mindaz, ami az ő származását megtagadja és anyai életerejét csekélynek tartja, elfajul és maga magát elveszti. Mutassuk meg tehát, hogy az egyház és iskola elvileg is a legszorosabban egymáshoz tartoznak. Az iskola egyáltalában nem önálló organismus, amely képes avagy csak feljogosítva is volna, maga magának törvényeket adni. Az iskola oly intézmény, mely az élet minden viszonyaira szükséges, általános műveltséget közvetíti, s abban az összes ifjúságot részesíti. Az iskola tehát előkészítő intézet az életre. Önálló organismusok az életben ezek: először és mindenekelőtt a család, mely a házasság isteni rendén alapszik. Azután másodszor az állam, mely a felsőség és alattvalóság isteni rendén épült fel; és végre az egyház az Istentől e világba helyzetetett üdvintézmény és az Urnak teste. Az iskola egyáltalában nem tekinthető e három organismussal coordinált és egyenjogositott negyedik organismusnak. Sőt

inkább e háromhoz bizonyos meghatározott viszonyban áll s tőlök függ. Mindháromnak előkészítő intézménye és segédeszköze. A családnak legelső és legfőbb joga van a gyermekhez; a gyermek a családé; a szent jogot az Isten adá az ő igéjében közvetlenül a családnak. Második sorban az államnak is van joga a gyermekhez, mint jövődő polgárhoz. Az egyháznak is végre joga van a gyermekhez, mint az Isten országának hivatott tagjához. A gyermek az iskolának adatik át; az iskola nem bánhat a gyermekkel kényekedve szerént, hanem mint oly embert kell hogy fogadja, akihez ama három isteni tényezőnek joga van. Az iskola ezen tényezőkhöz csatlakozik, ezeknek alárendeli magát, ezekből meríti a saját életfejlődéséhez szükséges erőket. Ezen viszony pedig nem muló, hanem a dolog természeténél fogva folytonosan tartó. Ebből nyilvánvaló, hogy miután a népiskola lényegénél fogva mint segédintézmény áll viszonyban ama három magasztos tényezőhöz: a családhoz, az államhoz, s az egyházhoz; az ő feladata a legnagyobb mértékben fontos s abban áll, hogy az általános, alapvető műveltséget közvetítse. Kérdés: mi módon oldhatja meg a népiskola e nagyszerű feladatot? A népiskola nem szakiskola. A szakiskola egyoldalulag műveli az embert, amenyiben bizonyos irányban nyilatkozó s meghatározott lelki tehetségét a legnagyobbmértvű ügyességgel, ismeretekkel és tudománynyal látja el. A népiskolának feladata: a gyermeket jövődöbeli életállására nézve mindenoldalulag előkészíteni, az ifjuságnak — az élet minden viszonyaira nézve — általános alapvető műveltséget adni, tehát az egész embert művelni, minden tehetségeit — még pedig összhangzatosan, harmonice — fejleszteni. A paedagogikus lapokban sokat beszélnek a harmonikus művelésről, és sürgetik a gyermek észtehetségeinek harmonikus fejlesztését. Meltán! De épen a népiskolának nem szabad egyoldalulag eljárni, hanem az egész embert szemügyre venni. De lássuk, hogy áll e dolog? hogy áll a dolog a gyermek hajlamával, tehetségeivel? vajjon ezek mechanice nyugosznak-e egymás mellett egyenlő vagy különböző nagyságban? Korántsem. Az ember nem mechanismus, sem belsőleg, sem külsőleg. Az ember organismus. Az emberi tehet-

ségek organicus módon vannak egymással egyesítve s bizonyos középpont körül összpontosulnak, s e középpont a vallásos hajlam. E vallásos hajlam a legfontosabb, legjelentékenyebb a gyermekben. Ennek kiművelésétől függ a többi tehetségek harmonicus kiművelése, még pedig lényegesen. Palmer a híres paedagog ezt mondja: „a vallás a népnek metaphysicája, mely az ő világnézetét meghatározza.” És valóban, a vallásos hajlamnak kiművelése, a vallásos életnek hatása fundamentomát képezi az összes szellemi műveltségnek s minden más tudásnak. Mert a vallás egyáltalában előfeltétele és forrása minden szellemi életnek. Vallás nélkül, valamint egyes ember úgy egész nép sem tehet soha szert valódi, erkölcsi műveltségre. Ugy az egyes embernek, mint egész népnek műveltségi foka az ő vallásos életének intensitása és charactere szerint mérendő és ítélendő meg. A vallásos hajlamnak kellő kiképzése nélkül a népiskola egyáltalában nem képes valódilag művelni, nevelni, sőt oktatni sem. Megcáfolhatatlan amaz ige: „az Urnak félelme a bölcsesség kezdete.” A vallásos életet ápolni, főfeladata a népiskolának, s éltető lehellete, kezdő s végpontja ez. De vajjon következik-e ebből szükségképen — ezt kérjük tovább — hogy az iskola az egyházzal oly szoros összeköttetésben maradjon? vajjon az iskola nem érheti-e el ezen célt, függetlenül az egyháztól? Az utóbbi kérdésre határozott „nem”-mel, az elsőre hangos „igen”-nel felelünk. Kevés paedagogus van, aki tagadná, hogy a vallásos elem a népiskolába tartozik. Ezt Diesterweg sem tagadja. Sőt kevesen vannak, akik tagadnák, hogy ezen elem lényeges és fődolognak tekintendő. A gothai Schmidt ezt mondja: „a vallás bizonynyal souverän mívelőeszköze az érzelemnek.” De miképen és mennyiben tesznek némelyek eleget e követelésnek? Először úgy, hogy minden határozottságot kerülnek. A vallást és vallásosságot határozatlan s tartalom nélküli, a hit és ész közt ingadozó érzésbe helyezik. A gyermekeknek beszélnek általában az ember méltóságáról és rendeltetéséről; beszélnek az ismert triásról: Istentől, erényről, halhatatlanságról. Ez Istent hidegen demonstrálgatják, a halhatatlanságot is bizonyítgatják, amaz önkigondolt erényre is buzdítgatnak, s így aztán a szegény lelkeket jól tele-

tömve azt gondolják, hogy az egyházat bátran nélkülözhetik. S amellet nem veszik észre, hogy ily általános vallás, amelyre minden gyermekeket — tekintet nélkül az egyházra vagy egyházakra — tanítani lehetne, sehol sem létezik. Mert csak pozitív vallás létezik, legyen az akár a pogány, muhamedán vagy zsidó, akár a keresztyén vallás. S a keresztyén vallás sem létezik egy általános formában, hanem az egyes, meghatározott vallásfelekezeteknél érvényben álló symbolumok alakjában. S csakis ezen bizonyos alakban, mint felekezeti vallás hatott eddig áldásosan a keresztyén vallás az emberiségre, s az egyháznak ezen felekezeti elveitől függ az ő egész dogmatikai és ethikai nézetök s általában egész életirányok. Már most, a vallásos életet ápolni akarni a népiskolában, függetlenül az egyháztól, szerintünk valóságos képtelenség. Tul van minden kétségen, hogy ha a népiskola a gyermek tehetségeit összhangzatosan fejleszteni s művelni, s ha a központban álló vallásos életnek jogát megadni akarja, úgy a legszorosabb összeköttetésben kell állania az egyházzal, s ennek vallásos elvei szerint nevelnie s oktatnia a gyermekeket. S erre annál inkább kötelezve van a ker. iskola, miután a gyermeket, mint az Ur testének egyik tagját, mint kereszttelt gyermeket fogadja. A keresztségben már le van téve az egész nevelésnek alapja. A keresztség kötelezi az iskolát ezen az alapon építeni; s kötelezi az egyházat afelett örködni, hogy az iskola valósággal ezen az alapon építsen. A valódi népiskola így teljesíti szolgálatát: átveszi a gyermeket, fejleszti vallásos hajlamát a keresztség alapján, az egyház szabálya szerint; imádkozik vele, s ösmerteti vele az isteni ígét a bibliai történetek s a katekhizmus mezején, s ezen élő központból új élet szivárog az oktatás minden részeibe. Avagy tán ezen szoros összefüggés csorbitja a családnak és államnak az iskolához való jogát? Nagy tévedésben és csalódásban élne, aki ezt hinné. Ellenkezőleg, épen a családnak valódi érdeke kívánja ezt. A családnak óhajtania kell, hahogy még egy kis isteni szikra van benne, hogy az iskola a gyermeknek lelki életét ápolja, s hogy a család nevelő erői az iskolában lehetőleg érvényre juttassanak. A családnak

óhajtania kell, hogy a tanító valódi szeretettel ereszkedjék le a gyermekekhez, s őket Krisztushoz vezesse, mint akiben megkereszteltettek. A családnak óhajtania kell, hogy a tanító egész keresztyén életével előképül szolgáljon a gyermekeknek, s őket minden családi erényekre serkentse; — ezek mind oly feladatok, amelyeket az iskola csak akkor oldhat meg, ha az egyházzal karöltve jár. Nem másként áll a dolog az állam jogára nézve sem. Az állam jól felfogott érdeke mindenekelőtt kívánja, hogy az egyház minél döntőbb és határozottabb befolyást gyakoroljon az iskolára. Az állam, a művelt társadalom nem állhat fen polgári erények nélkül. A polgároknak pedig megkivántatik, hogy mindenekben hiveknek látattassanak, hogy a törvényt tisztelni s az önmegtagadást gyakorolni tudják, hogy az Istent féljék, a királyt tiszteljék és a hazáért áldozatokat hozni készek legyenek. Ahol az ily műveltségű s erényű polgárok kevesen vannak vagy éppen nincsenek, ott az állam nem gyarapodhatik, nem boldogulhat, sőt hosszabb időre fen sem állhat. Azért kívánja meg magának az államnak érdeke is, hogy a serdülő nemzedék ily irányban neveltessék. Az állam azonban maga nem teheti ezt. Az államnak általában nincsen hivatása, gyermekeket nevelni. Csak az egyházban rejlik a nevelési erő. Engedelmesség, alázatosság, hűség, a törvény tisztelete, szolgálatra kész szeretet, önmegtagadás — ezek mind oly erények, melyek voltaképen csak a pozitív keresztyénség mezején tenyésznek, ez pedig a felekezeti egyház mezeje. Így tehát az egyház tulnyomó befolyása az iskolára, s mindkettőnek szoros összefüggése nem csak hogy nem csorbitja az államnak jogát, de sőt annak érdekében fekszik. És ha az állam követeli, hogy az iskola felruházza a gyermekeket azon képességekkel és ismeretekkel, amelyekre mint jövőbeli önálló állampolgároknak szükségök lesz: miként lehetne akkor az egyház felügyelete és vezetése veszélyes az állam jogára nézve? Ezt legalább a protestáns egyháztól — mint amely soha sem volt ellensége a műveltségnek — feltenni sem lehet. Sőt inkább a mi egyházunk vala az, amely az általános műveltséget terjesztetni kezdé s azt becsülni tanított; ő vala az, mely a realitást is először vette be az iskolákba. És ki tagadhatja, hogy a nép-

iskolai oktatás csak akkor fog tartós áldásdus befolyást gyakorolni, ha egész munkálkodását az erkölcsi és vallásos szellemnek ereje hatja át. Igenis ezen szellemtől függ lényegesen minden tanítás és nevelés eredménye s áldása; a népiskolának pedig mindenkor célja a nevelés is. — Második thezisz tehát: az egyház és iskola elvileg is szorosan egymáshoz tartoznak; az iskolának feladata az embert művelni, minden, a gyermekben szunnyadó tehetségeket fejleszteni; ezen tehetségek közt a vallásos hajlam a legjelentékenyebb; a vallás csak társulási viszonyok közt tenyészik és gyarapodik, ennél fogva az iskola is bizonyos vallásfelekezeti számára neveli a gyermekeket. És ezáltal nem csonkulnak a családnak és államnak az iskolához való jogai.

3.

Vajha magyar nemzetünk soha se tapasztalná azon káros következményeket, melyeket az iskolának az egyháztól szakadása multhatatlanul maga után von! Vajha az arra hivatottak idejekorán és mindenoldalul megismernék a veszélyt s annak elhárítására elég bölcsességgel és szilárd akarattal bírának! A káros következmények ugyan már az eddig mondottakból is nyilván láthatók; azonban a dolog fontosságánál fogva még különösen is ki akarjuk azokat emelni. Lássuk tehát egy közös vagy felekezetiellen, vagyis az egyháztól elszakadt iskola képét. *) Hollandiában találunk ilyet. Ott már 1795-ben kísértette meg az állam, az egyháztól elszakítani az iskolát. Minden specifikus keresztyén oktatás, ugymint a bibliának használata az iskolában, egyenesen megtiltatott. De a vallásos szokás és érzelem hatalma illusoriussá tette a törvényt. A népnek passiv ellenállásánál fogva a legtöbb iskola megtartotta felekezeti jellegét. Csak az 1857. év végén változtattak ezen gyökeresen. Az iskolai törvény elszakította az iskolát az egyháztól. A törvény ugyan még ezt mondja (23. cikk): „Az iskolai oktatásnak célja, hasznos ismeretek közlése mellett, a gyermekeknek

*) Schwarz, religionslose Schule der Niederlande. 1868.

szellemi tehetségeit fejleszteni s őket minden keresztyén és polgári erényekre nevelni.“ De ezen passus azonnal frázis gyanánt tűnik fel, ha a következőt hozzáadjuk, ami így hangzik: „a tanító tartózkodjék olyasmit tanítani és tenni, ami a más gondolkodásnak vallásos elveivel ellenkezik.“ És tovább: „a vallástanításról az egyházi társulatok gondoskodjanak.“ Itt tehát az egyház egyenesen kiutasítatik az iskolából! Ha az egyház a gyermekeket tovább is vallásosan akarja nevelni: ám lássa; az iskola nem gondol vele. A bibliát nem szabad az iskolában használni, annálkevésbé a kátét. A tanítónak csak alkalmilag szabad érinteni valami konvenzionális morál doctrináit, melyek a keresztyén és zsidó gyermekeknek egyiránt izlenek vagy nem izlenek. Jézust szabad ugyan említeni, de csak mint „történeti személyt.“ Hogy élt, hogy halálra ítéltetett, hogy egy új vallásnak alapítója, azt a zsidó úgy is tudja. De hogy ő a Krisztus, a megváltó, az Isten fia, az élet, s az üdvösség egyedüli alapja, — minderről nem szabad az iskolában szólni. Inkább szabad a pogány bölcséket dicsérni, mint őt. A bibliai történet ki van törölve, ehelyett áll: „a történet elemei.“ Egy keresztyén imának elmondása például a tanítás kezdetén, a tanító elmozdztatását vonná maga után. Ellenben a többi elemi tárgyak: olvasás, írás stb. szorgalmasan gyakoroltatnak.

Csak egynehány szóval ecseteljük vészes és káros voltát az elszakadásnak. Romlása ez először a családnak. Ha a vallásos momentum fő és lényeges a családi életre nézve, ha a vallás az, mely mindent kell hogy áthasson, az igazi családi szellemet szülje; ha a vallás az, melyből minden családi áldás származik, — pedig ezt csak kiégett agyu emberek tagadhatják: akkor ismételnünk kell, hogy az egyháztól elszakadt iskola a családnak romlására szolgál. Ez iskola nem taníthatja a gyermeket azt hinni és úgy imádkozni, amint az apa és anya hisz és imádkozik. Ez iskola oly nemzedéket fog nevelni, amely a valódi családi szellemet s a megszentelt családi életet sem érezni, sem érteni nem fogja. Ha a család a keresztyén család eszméjének meg nem felel, akkor a keresztyén felekezeti iskola lehet némi korrektívuma annak, de a közös iskola soha sem! Ha pedig a család valódi

keresztyén család, amelyben egyházas érzelem és lelki élet honol: akkor csak nagy fájdalommal bizhatná gyermekét oly iskolára, mely megvonja az ifju lélektől azt, ami a családnak legfőbb s legbecsesebb kincse. Ameddig csak lehet, a valódi keresztyén család nem fogja felekezetiellen iskolába küldeni gyermekeit. S aztán micsoda torzkép, mily természetelleni az, hogy keresztyén országban léteznék oly iskola, mely az Ur minden ellenségeinek jó, de hívő keresztyéneknek nem való!!

Romlása ez másodszor az államnak is. Valóban megfoghatatlan azon önámítás, melyben az állam ily iskolákat létesíthet, s amellet azt gondolja, hogy nagyot cselekedett, hogy valódi haladást tett előre. Ily iskolák nem nevelhetnek az államnak oly polgárt, akik isteni félelemben alávetnék magokat minden isteni és emberi törvénynek, akik „az urért“ gyakorolnának önmegtagadást s örömet szolgáltatnának a társadalomnak. Ily iskolák valódi honfias érzelmű polgárokat sem nevelhetnek. A valódi patriotizmusnak lényege a vallásos momentum. Ily iskolák a történet által sem ápolhatják a patriotikus érzelmet. A legmélyebben ható és mozgató erő, mely nagy állami változásokat idéz elő, mindenkor — amenyire a történet emlékszik — a vallásos erő. S a gyermeki szívet is leginkább azon történeti események hatják s indítják meg melyekben a hiterő, hitbátorság s hitöröm fényesen tündökölnék, a felekezeti jellemmel nem bíró iskolának hallgatni kell mindezekről.

Romlása ez harmadszor az egyháznak is. Az egyház hivatva érzi magát, hogy mindeneknek, tehát a gyermekeknek is anyjok legyen. Az egyház azon öntudattal bír, hogy ő mindenkire nézve egyiránt — rang, kor, nem, s életviszonyok különbsége nélkül — nélkülözhetetlen. De az említett iskola távol van attól, hogy a gyermekeket az egyházi életbe bevezesse, sőt inkább, ha szóval nem is, de tettel ezt mondja nekik: az egyház nélkülözhető; ti derék emberek lehettek az életben az egyház nélkül is. Magyarázza nekik, hogy amit az egyház tőlök kíván, s amit nekik mondani s adni akar, az mind mellékes dolog; magyarázza nekik, hogy keresztyén és polgári erény lehetséges egyház nélkül

is; az erény egyedüli gyökerével mit sem gondol. Nem romlására szorgalm-e mindez az egyháznak? Oly nemzedéket fog nevelni ez iskola, mely előtt idegen lesz a biblia, mely járatlan lesz a bibliai történetben, mely semmit sem fog tudni az élő Istennek amaz üdv-tervéről, amaz isteni szeretetről, melyszerént a bűnös emberiséget ismét vissza akarja vezetni amaz isteni kép- és hasonlatosságához, melyre teremtvé van, — szóval: képez minden egészséges, alapos, vallásos ismeret és valódi keresztyén műveltség nélküli nemzedéket. Mimódon üsse helyre mindezt az egyház? kétszeres nehézséggel jár ez oly iskola mellett, melyben az élő keresztyén szellem hiányzik. A vallástanításról gondoskodják az egyház! De vajjon teheti-e azt, ha az iskolai ifjúságra való minden befolyástól meg van fosztva; vajjon helyrehozhatja, kijavíthatja-e mindazt, amit az iskola elmulasztott s elrontott? teheti-e azt egynehány árva óra alatt, kiváltkép ha a családok magok nem nyújtanak segítségket és nem gyámolítják? Nem teheti, s így a jövő nemzedék többé kevésbé el lesz idegenítve az egyháztól.

Romlása ez végre magának az iskolának is. Amely iskola nem ápolja a vallásos életet, abból épen a fő nevelési momentum hiányzik. Az oly iskolában lehetetlen az élő középpontból való munkálkodás. A tanító nem nyerheti meg a gyermekek szívét, nem az ő egész, teljes bizodalmukat. Ami a gyermeki kebel mélyében él és működik: arról a tanító voltaképen tudomást sem vehet. A gyermek és tanító közt sem fejlődhetik ki ama belső rokonszenves viszony, mely első feltétele a tanító áldásos működésének. Itt valódi nevelésről szó sem lehet. Itt csak abrichtolnak és dressiroznak. Ez iskola nélkülözi a leggazdagabb, leggyönyörűbb tananyagot. Mi pótolhatja a bibliát, az egyházi énekeket, a szent történeteket? Mi pótolhatja azon tananyagot, melyet az egyház nyújt p. a hit és vértanuk biográfiáiban? ki szolgáltathat jobb, éltetőbb tananyagot a történetnek, mint az egyház? Mit ér ha az iskola külsőleg még oly fényes eredményeket ügyekszik is napvilágra hozni; ha sikerül is neki a gyermeket az ismereteknek és képességeknek bizonyos summájával felruházni? mégis holt és hideg mekhanizmussá süllyed az egész. A legfényesebb látzat sem pótolhatja a szellem éltető lehelletét.

Harmadik thezis tehát: az egyháztól elszakadt iskola mind önmagának, mind az egyháznak s hozzá tehetjük még: a családnak és államnak is romlására szolgál.

4.

Honnan van mégis, hogy ezt nem akarják elősmerni? honnan van, hogy az elszakadási törekvések napról napra hatalmasabbakká válnak? Vizsgáljuk e szomorító jelenség okait, mert minél jobban ismerjük ezeket, minél tisztábban látunk itt, annál könnyebben fogjuk megtalálni az eszközöket, melyekkel gátat építhetünk a kor e káros áramlata ellen. Első és főok, némelyeknél kétségkívül a tiszta evangyéliom ellen való ellenséges szellem, a keresztyén vallásnak megvetése. „A haza szabadságának, műveltségének és nyugalmanak helyesen felfogott érdeke“ nem kívánja az iskola elszakadását az egyháztól; a felekezeti iskola is teljesítheti mindazt, amit a kor, az állam, a polgári társadalom joggal megkívánhat tőle, nem szükség azért az egyházat az iskolából kiutasítani; de a világ gyűlöli az egyházat. Ez a világ gyűlölsége az Isten országának terjedése ellen. Ez a régi harc a világosság és sötétség közt, az Isten országa és e világ országa közt, mely harc megharcolandó minden téren, tehát az iskola terén is. A természeti tudományok ujabbkori nagyszerű — általunk is elismert s bámult — vívmányai sokakat elragadtak s szinte elvakítottak, hogy ne lássák ama határt, melyen túlterjeszkedniök nem szabad. A dilettánskodó természetvizsgálók, a sarlatánok, a materialistikus világnézet terjesztői váltig demonstrálgatják az emberiségnek, hogy nincsen lélek, nincsen Isten, az egy örökkévaló anyagon kívül semmi sincs; a hit, a vallás csak agyrém, ámitás, papi csalás; — éles ellentétbe hozták a hitet a tudással; a bibliát a tudmánnyal. A csupa hypothezisekből induló természetvizsgálókhoz csatlakoztak némely bölcselek, sőt theologusok is, akik a hitvárának nem csak külső sáncait, hanem belső erődműveit is folytonosan ostromolják. Nincs itt helye, hogy ama hit és vallásellenes állítások cáfolgatásába ereszkedjünk; azoknak számára azonban, akiket érdekel megtudni, mily ingadozó s gyarló alapo-

kon nyugszik az égostromló materializmus tanéptülete, ide írjuk egy nem régen pályakoszoruzott új könyvnek címét: *Bibel und Natur in der Harmonie ihrer Offenbarungen*, von Theodor Zollmann. Hamburg 1869. (Ára egy tallér.) A népek boldogságának hajnala csak akkor fog hasadni, amikor majd Hofmann General-Superintendens szavai be fognak teljesezni: „A bibliának be kell jutnia az egyházi gyűlésekbe, a községi tanácsházakba, a népgyűlésekbe s szükség, hogy ne zárják azt ki az államügyek tárgyalásából sem. Ott kellene annak lenni a gyűlések asztalain és pedig nem porral fedve, hanem kinyitva. Az államférfiak ne viseltessenek többé megvetéssel a biblia példái iránt. A bibliaszerénti élet fogja a mi népünket is az Istennek új szövetségi népévé tenni, s csak majd akkor fogunk mi is a reformatori hitvallások alapján állani.“ Addig pedig küzdjünk egész erőnkből az emberiség legbecesebb, sőt örök kincseiért, melyektől úgy látszik, meg akarnak fosztani most azok, akik az iskolát választották küzdterül. S hogy ez a legfontosabb küzdter, hogy itt fog eldőlni a csata kimenetele, azt nagyon jól tudják a negatív szellemek is. Azért kiváltképen e téren fogják mindig a legnagyobb erőt összpontosítani. Sokat hallott szó ez: akié az iskola, azé a jövő, s nagy igazság rejlik benne. Ha egyszer a népiskolából ki van küszöbölve a keresztyén szellem, ha az egyház elvesztette itt befolyását, akkor könnyű lesz az egyház ellenségeinek harca az Ur országa ellen.

Nem szabad és nem lehet elhallgatnunk, hogy ama szomorító jelenségnek — az elszakadási vágnak — másik oka magában az egyházban rejlik. Az egyház nem teljesítette mindenkor kötelességét az iskola iránt; nem gondoskodott mindenkor kellőleg az iskola, és akik abban működnek, a tanítók javáról. A tanítók fizetése a nagyobb, vagyonosabb egyházakban is csekély, vagy épen rossz, melyből megélni bajosan, tisztességesen pedig általában nem lehet. Ebből önkényt következik, hogy a tanítónak tekintélye nincs s kevesektől tiszteltetik. Az iskolának vezetői keveset tesznek a belső iskolai élet, a tanítás és nevelés fejlesztéseért, továbbviteleért; nincsenek áthatva azon tudattól, hogy az iskolai szolgálat is egyházi szolgálat, amelyet azért tiszteletben kell tartani. Nem tudják magokat belegondolni a tanító helyzetébe s azért

sokszor igazságtalanok irántok. Fájdalom, nagyon is ösmeretes az a feszült viszony, melyben az iskola felügyelője és a tanító egymáshoz állanak, ami csak az iskola kárára szolgál. Sok lelkész van, akit az iskola nem érdekel, s csak annyit tesz érte, amennyit a külső formalitások mulhatatlanul megkivánnak. Akkor azután nem lehet csudálkozni, hogy ha a tanítói karból komoly gondolkodású férfiak kételkedni kezdenek, hogy vajjon az iskola vezetése az egyházat illeti-e. Tagadhatatlan továbbá, hogy az iskolának áldásos munkálkodása lényegesen függ a tanító egyházas és keresztyén érzületétől; de vajmi kevés lelkész van, aki ezt az érzületet ápolná és táplálná a tanítóban. Általában az iskola felügyelőtől megkivánnatik, hogy egész szeretettel mélyedjen el az iskolai ügybe s hogy azt alaposan értse. Valamint a tanító nem taníthat sikeresen alapos és mindenoldalu paedagogikus képzettség nélkül, úgy az iskolafelügyelő nem ügyelhet fel az iskolára, ha nincsen alapos ismerete a tanítás céljairól és a tanítás módszereiről s nem ítélheti meg igazán és csalódás nélkül a tanító működését. E részben is — tagadni nem lehet — sokat mulasztott az egyház az iskola irányában.

S itt okvetetlenül és minélelőbb segíteni kell, ha az egyház iskolafelügyelése és vezetése ellen támasztott alapos kifogásokat elenyésztetni akarjuk. S kétségtelen dolog, hogy az egyház segíthet, ha megembereli magát, s ha nem csak elismeri, menyit mulasztott ő és az ő szolgálai, hanem ha komoly, szilárd akarattal s erélyes szorgalommal hozzá fog a javításhoz, ha új szellemi mozgalom támad benne. Mindenekelőtt kell, hogy az egyház fokozott szellemi erővel ébreszsze és serkentse fel az egész népet új lelki életre; hirdesse Krisztus erejével az igét s építse minden, neki adott eszközökkel az Isten országát. Ahol lelki élet van a népben, lelki élet a családokban, ott nem egykönnyen fognak elszakadni az iskolák az egyháztól. Kövessen el az egyház mindent s egész szeretettel, hogy az iskolát külsőleg s belsőleg fölvirágoztassa. Lássá el az ő szolgálait alapos paedagogikus műveltséggel, mely nem csak érdeket és szeretetet ébreszt az ügy iránt, hanem belátást is nyújt a népiskola lényegébe, feladatába, módszerébe, úgy hogy mindenki kénytelen legyen elismerni és vallani: hogy a népiskolának nincsen

jobb vezetője és gondviselője az egyháznál. Az egyház gondoskod-jék lelkiismeretesen a tanítók alapos kiképeztetéséről, s emelje állásokat és tekintélyöket tisztességes díjazás által s engedjen nekik is jogot az iskola ügyeiben szólhatni. Érvényesítse az iskolához való jogát minden megtámadóval — magával az állammal szemben is. Tegye érdekeltté eziránt az egyes gyülekezeteket. Hisz vannak még hála Istennek férfiak és családok, akik meg nem engedik, hogy gyermekeik a keresztyén nevelés és oktatástól megfosztassanak. Szóval: tegyen mindent szeretetben s egész erélyvel, hogy az iskolát felvirágoztassa. Utolsó thezis: az elszakadási váagnak oka egyfelől az egyházellenes és keresztyénellenes szellemben rejlik, másfelől magában az egyházban is, mint amely az iskola terén sokat mulasztott. Alapos javulás csak akkor remélhető, ha az egyház új lelki életre ébred.

Végezetre kérdezzük: hogy fognak alakulni és fejlődni a dolgok nálunk? Az 1868-ki iskolai törvény világosan oda törekszik, hogy az iskolákat a felekezetek kezéből kivevén, az állam hatalmába kerítse, mert súlyos feltételekhez köti a felekezeti iskolák fenállhatását. Nem vagyok s nem is akarok lenni próféta, de nem titkolhatom el abbéli aggodalmamat, hogy ha a népiskola, tehát az összes népnevelés az állam hatalmába kerülne: a nemzet szabadsága folytonosan veszélyeztetve lenne, mert a kormány tartaná kezében a nemzet sorsát. A mi országos ügyeink még egyáltalában nem állanak úgy, hogy egy új provizorium, vagy az abszolutizmus ellen biztosítva volnánk. Két három évtized alatt nagyon könnyen lehet szolgálai lelkű népet nevelni. Hogy minő szolgálatot tettek a haza szabadságának a mi protestáns iskoláink keletkezésök óta egész mai napig — tehát évszázadokon át — ország-világ előtt ismeretes. De nem csak a szabadság ügye, hanem más tekintetek is fogják — arról meg vagyunk győződve — az összes magyar protestáns egyházat hatalmasan buzdítani, hogy bármi áldozatokba kerüljön is, saját iskoláit megtartsa. Saját existenciájának érdeke; mert mi protestánsok — az Isten országának érdeke — mert mi keresztyének akarunk maradni. Az egyház-

nak meg kell tartani az ő iskoláit, Annak meghagyása folytán, aki ezt mondá az ő egyik apostolának: legeltesd az én bárányaimat!

Rimler Károly.

T Á R C A.

Szikszai Hellopoeus Bálint kátéiról.

A „Magyar Protestáns Figyelmező“ legközelebb megjelent füzetében (198—200 l.) Eötvös Lajos egykori kedves tanítványom és barátom Kulcsár György alsó-lindvai iskolamesternek *) Alsó-Lindván 1573-ban nyomtatott s még eddig irodalomtörténetünkben említetlen két magyar munkáját ismertetvén, megemlíti, hogy Kulcsár György leírt két munkájának egyetlen ismert példányai, — melyeket Liszkay József győri ref. lelkész ur néhai Tóth Ferenc dunántuli ref. superintendens gazdag könyvtárában bir, — össze vannak kötve Hellopéusz Bálintnak egy címlaptalan catechismusával, mely szeréntem 8-rétben szintén ismeretlen. Ennek bizonyítására idézi is hozzá ezen nyomtatványok ügyében 1867. július 7-kén írt levelem következő sorait: „Szikszai Hellopoeus csak a catechismusát s Kulcsár György 1573. A. Lindván nyomtatott két rövid munkáját, soha sehol említve nem találtam“, s ebből a közlő kétségtelennek tartja, hogy e munkák csakugyan végkép ismeretlenek; mire zárjel közt következő szerkesztői megjegyzés van téve: „Hellopoeus kátéját Bod Péter is említi.“

Azt hiszem, hogy a tisztelt szerkesztő ur nem csak irántam régtől fogva tanusított s általam mindig nagyrabecsült barátságánál fogva megengedi, hanem a régi magyar protestáns irodalom ügye iránt munkái által is bizonyított mély érdeklődése következtében is szívesen fogja venni, ha a fentebbi megjegyzés által fölhivatva, magam igazolására becses folyóiratában tért kérek, hogy Szikszai Hellopoeus Bálint munkáiról s épen kérdéses kátéjáról is egyet s mást elmondjak, s így egy pár fővényszemmel járuljak régi magyar protestáns irodalmunk történetének a jövő kor által megalkotandó díszes épületéhez.

Hogy Bod Péter Szikszai Hellopoeus Bálint egri kátéját említi s azt „Magyar Athenás“ 267. l. e szavakkal írja le: „Kátékismus, melyet az Egri Ekklesia hasznára írt. Debreczen. 1575. 4r.“ jól tudom, s azt is tudom, hogy Bod e leírása hibás, miután e munka nem 1575-ben, hanem 1574-ben jelent meg. Rég ismertem ugyanis magát e könyvet, melynek könyvészeti leírása következő:

„Az Egri Kereztien Ania Zent Eghaznak es azzal egitemben az

*) Kulcsár György 1573-ban kiadott két munkájában magát alsó-lindvai mesternek címezi, de már 1584 ugyancsak A. Lindván nyomtatott Postilláinak címlapján A. Lindvai prédikátornak nevezi magát s e könyve ajánlását A. Lindvai Bánfi Miklós zalai főispánhoz 1574. május 12-dikén mint „Nagyságod prédikátora“ írja alá.

többször is tanuságára irattatott rövid Catechismus. Zykzaj Hellowpoeus Balint Altal az Debreczeni Ecclesianak Lelki Paztora Altal. Debreczembe, Nyomtatottot Komlos Andras Altal. An. Do. 1574.“ 4r. A—M=12 iv=48 számozatlan levél. — Teljes példányai vannak az erd. muzeum, a m. tud. akadémia, a kolozsvári ref. coll., a n.-kőrösi ref. lyceum, Farkas Lajos és Nagy István könyvtárában. *)

Ismerem továbbá e kátének az első kiadásánál sokkal ritkább második kiadását is, melynek, miután a n.-enyedi könyvtárban volt példánya elpusztult, ma csak három példányról van tudomásom, a m. tud. akadémia, a debreceni ref. collegium, és Nagy István könyvtárában; ez utóbbi helyen a legutolsó levél hijával. Ez, az eredeti cím szavainak változtatása nélkül „Debreczemben. Nyomtatottot Rudolphus Hoffhalter muhelyeben Anno. Domini LXXXVII.“ (azaz: 1587). 4r. A—H=8 iv=32 számozatlan levél.

E káté első kiadásával nyomtatva jelent meg s az említett hat példány közül ötben azzal ma is egybekötve áll Szikszai Hellowpoeus Bálint másik magyar munkája ily címmel:

„Az My Kereztieni hitöknök es vallasonknak Harom Tv Articussarol. I. Az Igaz Istenrul. II. Az valasztasrol. III. Es az Vr vaczorairol valo köneuczke. Zereztetet es irattatot, zep rendel Niluan valo kerdesekkel feleletekkel, es io ertelemmel. Zykzaj Hellowpoeus Balint Debreczoni Praedicator altal. Debreczembe, Nyomtatottot Komlos Andras Altal. An. Do. 1574.“ 4r. A—a=24 iv=96 számozatlan levél. — Megvan külön, a káté nélkül, a debreczeni ref. collegium könyvtárában is 2 példányban. **)

Ismerem e munkának második igen ritka kiadását is, mely a cím szavainak változtatása nélkül „Feier-varat Nyomtatottot Ligni (=Lignicei) Effmurt Jacob által. 1632. Esztend.“ 12r. 209. levél. — Elöl: címlap és ajánlás 6 számozatlan levél. Ajánlva gróf Iktári öregbik Bethlen István által, gróf Illieshazi Katalinnak mint kedves leányának 1632. — Ennek eddig ismert egyetlen teljes példánya van a szászvárosi reform. gymnasium könyvtárában; a sepsi-szent-györgyi ref. gymn. példányában az utolsó 4 levél hiányzik; a m. nemz. muzem példánya pedig (a Jankovits-könyvtárban) közben-közben igen csonka és szakadozott.

*) E kátét Nagy István könyvtárának List és Francke által kiadott catalogusában 48 tallérra téve s ily megjegyzéssel látjuk ajánlva: Tökéletesen teljes, hihetőleg egyetlen (probablement unique) példánya a reform. egyház első magyar catechismusának. — Ugyan tudta-e mit mondott, vagy hitte-e amit mondott, az aki e badarságot leírta? Hát Gálszécsi István kátéja (Krakkó 1538), Székely Istváné (Krakkó 1538, 1544. és 1548), Batizi Andrásé (Krakkó 1550. és Kolozsvár 1555.) Heltai Gáspár kisebb és nagyobb kátéja (Kolozsvár 1550. és 1553), Melius Péteré (Debrecen 1562) vajjon mit vétett? Ezek közül Batizi első kiadását az említett catalogus is árulja, a 111. szám alatt, még pedig ezt is úgy, mint a reform. egyház magyar catechismusának első kiadását; a Meliusét is megtalálhatjuk benne 1117. sz. a., anélkül azonban, hogy e catalogusnak a régi magyar könyvészetben ugyancsak járatan, de annál fontosabb hangon, s annál nagyobb képpel beszélő szerkesztője tudta volna, hogy ez is a magyar ref. egyház kátéja.

**) List és Francke catalogusa 707. sz. alatt ezt is 48 tallérért árulja, mint rendkívüli ritka könyvet (livre d'une rareté extrême), minthogy nincs említve sem a Széchényi sem a Teleki-könyvtár catalogusában. Mintha bizony ezzel valami rendkívül nagyot mondott volna, mikor én egymagam is a Nagy István jó drágára megszállt példányán kívül még csak 7 más példányt ismerek.

Hogy én Szikszai Hellopoeus itt leirt két magyar munkáját az ő Eötvös Lajos által érintett kérdéses kátéjával azon egy munkának nem tartottam és nem tarthatom, és így a Liszkay József urnál Györött lévő cimlaptalan példányt irodalomtörténetünkben mind maig ismeretlennek állítottam és állítom, arra engem a következő okok birtak:

A kérdéses cimlaptalan káté könyvészeti leírása, az Eötvös Lajos által 1867-ben velem közlött rövid ismertetés szerint, következő:

Szikszai Hellopoeus Bálint. Katekismus
8r. A—X4 = 20½ iv = 164 számozatlan levél. Hiányzik cimlevele, melynek hátlapján az ajánlás kezdete volt. Az ajánlás többi része megvan, melynek végén, a könyv 8-dik számozatlan lapján, a szerző így írja alá magát: „Valentinus Hellopoeus Egri Praedicator.“

E leírásból látjuk, hogy kérdéses káténk 8-rétben lévén nyomtatva, a Bod Péter által említett s Debreczenben 1574. és 1587-ben 4rétben nyomtatott kátéval egynek nem vehető; de még ezen káté más kiadásának sem tartható, miután a debreceni nyomások csak 48, illetőleg 32 4rét levelet tesznek, míg kérdéses káténk 8-rétben 164 levelre megy s így annál jóval terjedelmesebb.

Nem tarthatjuk továbbá a kérdéses cimlaptalan könyvet, melynek homlokirata „Katekismus“, Szikszai Hellopoeus Bálint általam leirt másik magyar munkájával sem egynek, miután ez utóbbi a hitvallásnak csak három-főtételét fejtegeti, s katekhismusnak nem nevezhető, s annak a szerző maga sem nevezte.

Eszerént Szikszai Hellopoeus Bálintnak egy harmadik, eddig ismeretlen munkájáról, egy terjedelmes kátéjáról lehet csak szólnunk, melyet ő Debreczenben 1574-ben kinyomatott „rövid Catechismus“-ánál előbb megirt és kinyomtatott. Hogy a dolog így áll, bizvást következtethetjük abból, hogy ő a hosszabb cimlaptalan káté ajánlását még mint egri prédikátor írta alá, az 1574-ben nyomtatott egri rövid káté cimlapján és ajánlása végén pedig magát már debreceni lelkipásztornak írja. Ebből kétségtelennek tartom, hogy ő kérdéses hosszabb kátéját még Egerben laktában és így 1574 előtt írta meg és nyomatta ki, még pedig, minthogy e könyv példánya Kulcsár Györgynek 1573-ban Alsó-Lindván nyomtatott két magyar munkájával egy alakban és egy kötetben maradt fön, igen hihetőleg ugyanakkor s ugyanott nyomatta. Erről azonban teljes bizonyosságot csak akkor szerezhethénk, ha alkalmunk volna magából a példányból az említett egy kötetben lévő munkák nyomdászkiállításának ugyanazonosságáról meggyőződni.

Még meg kell említenem, hogy 1867-ben, midőn velem Eötvös Lajos az említett kötet tartalmát röviden megismertette, valamint Kulcsár György két munkáját, ugy Szikszai Hellopoeus Bálint kérdéses kátéját is egyetlen példányoknak ismertem. Az előbbiekre nézve maig sem vonhatom vissza tudomásomat, a kérdéses kátét azonban ma már nem merném bizonyosan egyetlen példánynak állítani; miután erősen gyanitom, hogy a debreceni ref. collegiumi könyvtár azon kis 8-rétű csonka catechismusa, melynek elől 5 levele hiányzik, s mely végén a V5 levéllel megszakad, és így csonkán 152 számozatlan levélből áll, nem más, mint Szikszai Hellopoeus Bálint 8rét 164 levélből álló kátéja. Ezt azonban én, ki csak a debreceni csonka példányt láttam, el nem dönthetem, és így, hogy gyantásom helyes vagy helytelen voltáról meggyőződhessem, a tudomány ér-

dekében bátor vagyok tisztelettel fölkérni Liszkay József győri ref. lelkes urat, legyen szives példányát a debreceni csonka példánnyal összehasonlítani, vagy Debrecenben összehasonlittatni. — Az eredmény akár mellettem, akár ellenem fog szólni, magyar könyvészeti ismeretünk mindenestre egy adattal gyarapodik, sőt az utóbbi esetben, mit alig reménylek, még egy második, XVI-dik századi magyar kátéval is szaporodni fog eddig ismeretlen régi magyar nyomtatványaink száma.

Szabó Károly.

Valóban nincs benne semmi kétség, hogy más Hellopoeusnak Bod Péter és egyebek által említett kátéja s ismét más az, mely Kulcsár Gy. műveivel egyívé van kötve. A szerkesztői jegyzet valódi célja csakis az volt, hogy az eddigelé ismeretlen jeles irodalmi régiség ügye, hozattassék a lehető legtüzesebben tisztába; ami a legilletékesebb helyről tüstént megtétetvén, a legőszintébb örömmel és köszönettel fogadtuk azt, miként ezentul is fogadandjuk az ily nagybecsű közléseket. Ezuttal egyszersmind mi is kifejezést adunk Eötvös Lajos urral egyezőleg azon ohajtásunknak, vajha minél előbb napvilágot látna egy magyar bibliographia, éspedig olyan, amilyen nálunk ezidő szerint csak Szabó Károly urtól telhetik, aki évek sőt évtizedek óta rendkívüli szorgalommal és szakértelemmel gyűjti az idevonatkozó adatokat. Egy ilyen bibliographia kiadása egyenesen a magyar akadémia teendői közé tartoznék, amely százszorta több szolgálatot tenne ez által a nemzeti irodalom és tudományosság ügyének, mint némelyike által azon nem igen válogatott, rakásra halmozott történelmi kútfőknek stb. amelyeknek, kivált miután célszerű indexxel ellátva nincsennek, a jó Isten tudja mikor veheti a tudomány, valódi hasznát. Szükség azonban, hogy ne maradjunk meg a pusztá ohajtozásnál, hanem mihelyest alkalmunk és módunk lesz benne, a legerélyesebben sürgessük az illető helyen egy magyar bibliographia világra bocsátását.

Szerkesztő.

Szántai István vitatkozása 1538-ban.

A magyar reformáció kezdő éveiből közlünk alább egy érdekes momentumot. Egy, a hitjavítás szellemétől áthatott erőteljes alak harca az a sötétséggel; egy reformátor viadala a magas papság fényes biborával akkor, amidőn még minden hatalom ennek kezében volt öszpontosítva. Reánk nézve sok tekintetben tanulságos történeti tény, mely a meggyőződés törhetetlen erejét állítja elénk, szemben az emberi intézmények petrifikált hatalmával.

E vitatkozás egyébiránt nem egészen ismeretlen irodalmunkban. Bod Péter említi Kálmáncsehi életiratánál („Magyar Athenas“ 127. l.) a segesvári disputációt; közölve van története latin fordításban a *Scrinium antiquarium* vagy *Miscellanea gröningana* című mult század közepén kiadott gyűjteményben; németül pedig a *Bauhof-fer Gesch. d. ev. Kirche in Ungarn* című művében, éspedig itt több nyomdai hibákkal s anyiban is tévesen, amenyiben az egész vitatkozás Ferdinánd király előtt lefolytnak mondatik, holott az, amint alább látni fogjuk, éppen nem Ferdinánd, hanem egyenesen Zápolya János előtt folyt le.

Közleményünk tehát nagy részben új lesz, legalább a részletekre nézve, miután kiadványunknak — melyből az egész szöveg vétetett — ezideig azon egyetlen példánya ösmeretes, mely Pesten a nemz. muzeumban van, s mely, mint igen sok más kitűnő régi magyar munka, a gondos és minden áldozatra kész Jankovits Miklósnak köszöni megmentését.

Teljes és hű könyvészeti leírása imez. — Címe: „HALÓ. Melylyel a megtestessült ördeg, a papa Antichristus Hispaniába az együgyű iambor Keresztyéneket, az Euvangelionnac könetöit, halhatlan álnaksággal és mesterségöckel meg körüli, ki keresi, meg fogja, És minden marháiokat eluéli, kimondhatatlan kegyetlen kényockal meg kényoza, és rettenetes halalockal meg öli, Az ő Pilésses hoheri, Es az ő bolond szolgálai, a meg vackitot Feiedelmec által. Egy iambor keresztyén és tudos Hispaniol által, Gonsalvivs Reginaldvs által iratott, és ki adatott. Anno Domini. 1. 5. 7 0.“ 8rétben A—Z7 = 23 iv.

E munka a mai napság már elveszettnek hitt „Hispániai Vadász-ság“, mely az inquisitio történetét tartalmazza s Kolozsvártt jelent meg 1570-ben, hihetőleg Heltai Gáspár fordításából, de mindenesetre az ő nyomdájában.

A „Háló“ nem csak mint ritkaság hívja fel egész figyelmünket, hanem mint a mult idők galád gonosztetteinek fentartója is. Az emberi érzés még ma — három század multával is — fölajdul bennünk, midőn olvasunk az egyedüli üdvözítő hit bajnokainak véres tetteiről; szinte látjuk a kinpadon vonagló embertársainkat, kik a torturák minden feltalálható módjával és eszközével tépetnek szét Jézus szelid tanának és az Atyának nagyobb dicsőségére! A keresztyénség nem szenvedett még nagyobb arculesapást, mint midőn a XIX-dik század végén az infallibilitást egy ember részére akarják decretálni, s midőn a tanítványok utódai tüzzel vassal terjesztik a hitet, amit nem lehet és nem szabad ráerőszakolni senkire.

De a tulfeszítés mindig megboszulja magát, mert magában hordja ellenszerét. Így történt az inquisitíóval s ez fog bekövetkezni a csallhatatlanság dogmájának kimondása után is.

Azonban nem szándékom ezuttal oly dolgokról írni, amikre nézve szavam úgy sem lehetne illetékes, hanem kiírok az említett „Háló“ című műből egy részletet, mely egyházunk történetéhez — úgy hiszem — nyújt néhány oly adatot, ami eddig nem volt eléggé felderítve. Ilyen p. o. Zápolya János vonzalma a reformációhoz, mely némileg indokolva volt már eddig is azzal, hogy élete vége felé nem bánt oly szigoruan reformált alattvalóival. Ily eljárását ugyan hihetőleg az önfentartási politika is követelte, de nem lehetetlen, hogy igaza van Heltainak, midőn az alábbi vitatkozás folyamán sejteti az ujitott hit felé való közelgését. Ezen kívül Kálmáncsehi Sánta Márton életéhez is nyerünk valami újat, valamint Szegedi Gergely franciscanusnak váradi hitszónoksága is bizonyossá lesz, melyet Révész Imre 1862-ben (Dévay Biró 37, lap) még csak Dévaynak egy odavetett mondatán alapított meg.

Különben, hogy mi és menyi foglaltatik e közleményben: azt határozzák meg egyháztörténészeink. Mi adjuk, amint találtuk, csakis azt jegyezve meg, hogy a másolásnál a kétes értelmű szavak kivételével az akkori kimondást s nem a betűszerinti helyesírást tartottuk meg.

A szerző műve kezdetén kiméletlen szavakkal nyilatkozik az inquisitorokról, elősorolja, hogy kiket félemlitettek meg átkos munkájokkal s eközben ér a következő részlethez :

„Addig forgatták a pileses lederec az ő szállai kaszszáioakat (?), hogy még a Fejedelmec és Királyok is féltenece tőlec. Im egy egy historiát kell mondanom ennek bizonságára. Mikoron írának Christus Urunk születése után 1538. Birja vala az két országot, Magyarországot s Erdélt, az bódog emléközetű Nagy János király, urunknak ő felségének ides attya. Akkoron kedig a kegyelmes Isten mind lecsendesítötte vala a mű felséges királyunknak, János királynak minden ellenségit, annyira, hogy Segesvárott az urak előtt az asztalhoz támoszkodván mondá: Istennek hála, az én ellenségim annyira lecsépelve vadnak, hogy senkitől immár semmit nem tartok, hanem a két nagy bakot bocsátom immár öszve: A ki nyereheti, megvállik. Akkoron kedig villamni kezdé mind Magyarországbán, mind Erdélben az Ur Istennek ígéje. De miérthogy a többi között nyilvánban kezdé predicállani a Szantai István mester; arra inkább dühödtek vala az pilésses Pápa darabanti. Fráter György ezokáért, az váradi pisepek és kénccstartó etc. (mert egy pokolbeli akasztófára eleget rakott vala fel az Titalokban), és ama herélt Statilius, Julia Feierwari pisepek, a szent szüzeségnek nagy patronusa, és a nagy kápau egri érsek, a Frangapan, a többi pilésses társokkal egyetemben addig kalapálának a felséges János királyon, hogy végre nem tehete egyebet benne, hanem be kelle hozatni a szegény jámbor István mestert. Segesvárott reája, a királyra tudulának a sok pilésses Hárpiák, és mind könyörgésekkel, mind fenyegetésekkel arra akarják vala vinni a királyt, hogy mindjára megégettetnéje, minden törvénytétel nélkül, miért hogy Luther volna. De a király, miérthogy istenfélő és eszes vala, nem akará kedvetek tönni, hanem disputációra engedé a dolgot. Elbolondulának ebbe a pilésses Hárpiák, de mikoron soha el nem vonhatnák a királyt az ő kimondott sententiá(já)ról, úgy küldének Várad(d)á „ama füntzes czaczagó frater Gergelért“, és több barátokkal, papokkal behozaták azt Segesvárra. A király kedig két arbitert szörze, a bódog emléközetű Adrián doctort, a fejérvári vicariust, és Kaláncei Martont, ki akkor fejérvári oskolamester vala. Mert tudja vala a király, hogy mindenik tudós ember volna, és titkon velek tractálván, megértötte vala még azelőtt, hogy a pápaság ördegi lélemén (lelemény = találmány) volna. Segesvárott lón a disputáció, és sok varjuk, barátok, papok egy ártatlan galamb ellen, az jámbor István ellen „harkalánac.“ És minden ügyekezetek és fő alnakságos mesterségek ez vala, hogy a sok és szünetlen való czaczogásokkal bedugnák szegénynek a száját, hogy semmit nem szólhatna. És így lött volna, de az ur Isten támaszta melléje egy tudós embert, orvos doctort, Rezenei Jánost, az fogá párttyát a szegény István mesternek, és nem csak argumentomokkal, hanem végre Dasz dich Gottsszal is kezdé a barátok és papokhoz. Egynihány nap mulva az arbiterek bevivék a disputációt a királynak, mondván néki: Felséges Urunk, Te felséged legyen münékünk segítségül, hogy e tisztól megszabadulhassunk, mert külemben el kell vesznünk. Test szerént elveszünk, ha igaz itélet teszünk ez jámbor István mesternek tudománya felől, mert egyebet nem mondhatunk, hanem: a mit szól, a mit disputál és tanít, merő igazság, mert tiszta szent írást szól és forgat. A barátok, papok dolga semmi nem egyéb, hanem

csak fabula, emberi vélekedés, és heájába való czáczogás; de mű ezeket tisztán megmondjuk etc. elveszünk pispékünk miatt, és a több érsekök és piskek és urak miatt. Ha kedig István mester ellen pronuncálunk és elkárhoztattuk: Istennek haragja leszen rajtunk, és az örök kárhozatnak leszünk fiai. Ezokáért könyörgünk Te felségednek, hogy felséged ne hadjon, Felséged találjon valami módot a dolognak, hogy megmeneködhessünk etc. A felséges király bisztatni kezdé őket, mondván: Ne féljete; én is eszembe vöttem a dolgot, hogy igaz az István mesternek tudománya, és hogy a pápaság semmi, de nincs mit tőnnem az urak ellen: mindazonáltal módot talállok. Legyetek csak veszteg.

Estve három órakort a sok piskek és papurak mind udvarhoz menének. És előállván Frater György kénccstartó, a többinek oratora lévén, rövid beszéddel szóla a királynak: Felséges urunk, mű vagyunk a le(l)ki pásztorok. mű nekünk kell vigyáznunk az anyaszentegyházra; ezokáért kívántuk Te felségedtől, hogy ide hozattatná az heretneket, és megöletnéd, hogy a többi megröttenne, és ne kezdenének a római szentegyház ellen tanyítani. De Te felséged nem a mű akaratum és kívánságunk szerint cselekszik, mert itt disputáltatja felséged az heretnek latrot, és egyebek is beszíják eszt a mérget tőle. Bizon mű eszt Te felségednek nem tudjuk szolgálni; a szentséges pápa atyánk is nem jó néven veszi tőled. Nem kellene itt semmi disputálás, mert az anyaszentegyház régen elkárhoztatta eféle heretnek latrokat; fejeken hordozzák készen a sententiát, nem kellene ezekkel még mulatni etc. Mikoron Frater György órációját elvégezte volna, monda a király: Törvéntelen nem akarok senkit megölni; adjatok bünt hozzá: im törvént láttatok reá, és a mit a törvény hoz, ugy bűnhödjék meg. Monda Statilius, a julafejérvári pispek: Nem elég bűn-e ez, hogy a summár (?) eszt mondja, hogy az áldott szent misse semmi, hanem ördögnek találmanya? Ezt is mondja az heretnek summár, hogy két szömély alatt kell communicálni a paraszt népnek, maga (=noha) csak a szentséges papoknak rendelte eszt a szentséges áldozatot a Christus. Felele a király: Piskek uram! Egy kérdést kérdek tőled. A görögeknek gyülekezete igaz keresztyéni szentegyház volt-e? Monda Statilius: Igaz. Monda a király: A görögeknél nem volt a misse, most sincsen, mire nem lehetnénk mű is annélkül? És a görögek minnyájan communicálnak két szömély alatt, és ugy tanyították őket a szent pispekek, Chrisostomus, Cyrillus és a többi; ha a görögek azért bünt nem vallnak, miért nem communicálhatnánk mű is két szömély alatt? És a piskekek minnyájan elnémulának. Monda a király: Én ennek az István mesternek azért pártját nem fogom. Felele Fráter György: Ha felséged nem teszen róla, mű is nyilván más irrel kötjük, és nagyharaggal mind elmenének a király elől. Éjjel kilencz órakort elhivatá a király az István mestert, és Bá d s i (Bácsi) Ferentz s Cassai János jelenlétében mondá neki: István mester, micsoda új tudománt találtál? Felele István mester: Felséges Uram, Kegyelmes Fejedelmem, nem új tudománt találtam, hanem találva és készen leltem az Istennek nagykegyelmességéből, mert a prophetáknak, Christus Urunknak, és az apostoloknak tudománya. Akinek szükség volna az üdvösség, nyilván ezt kellene követni. Mondá a király: Jó atyámfia István mester, ha mű aszt akarjuk követni, nem tudom mint jársz mind te s mind ömagam. De hadjuk az Istenre: Ő tudja, mint kell lönni. Jó atyámfia, ne maradj az én országomban, mert az urak megfognak és

megölnek, mert én meg nem oltalmazhatlak ellenek; talám magamnak is valami bűm támadna belőle. Ezokáért menj el, add el minden marhádát és menj más fejedelem alá. És bőv költséget néki adván, erősen parancsolá őttues (Ötvös) Christophnak, és a több cassai polgároknak, kik elhoszták vala is, hogy éjjel az István mestert elvinnék és békével hordoznák. És ekképen menekődék meg az ördög Harpiáknak közeből az jámbor és eszes királynak jó akaratjából." (E2—E6 iv 34—48 levél.)

Közli: **Ötvös Lajos.**

A pesti ev. reformált egyházmegyei tanító-egylet alapszabály tervezete.

Pest, 1870. ápril 15.

Nagytisztelető Szerkesztő ur!

Három évi keserves küzdelem után végre valahára eljutottunk addig, hogy a magyar prot. közönség iskoláit megtartja. Hanem iskolaügyi bajaink anyira megsokadtak, a különféle iskolarendszerek miatti zavar oly nagy, s mindenekfölött az iskolaférfiak körében az ingerültség oly magas fokra hágott, hogy az a k c i ó megkezdését eléggé siettetni nem lehet.

Azt hiszem, hogy a legközelebbi idő e tárgyban valamit hozand, még pedig protestáns iskoláink törvényes hatóságaitól, mert az lehetetlen, hogy a magyar protestáns egyházi férfiak sorában nagytiszteletűséged egyesegyedül álljon iskolaügyi aggodalmaival, nézeteivel.

Azonban bármilyen történjék, erős meggyőződésemm, hogy a nevelésügy emberei nélkül e kérdésre alaposan kielégítő feleletet senki sem adhat.

Említett hitem- és meggyőződésemmhez járulva még a Nagytiszteletűséged szerkesztői nyilatkozata is: van szerencsém egy Tanító-egyleti alapszabály-tervezetet közleni. Érjen, amit érhet azon célra; vajha minél hamarább talpra állanának, s ahol immár talpon vannak, meg is szállalnának ön állóan szervezett tanítói egyleteink!

A pesti ev. ref. egyházmegyei tanító-egylet alapszabály-tervezete.

Első szakasz.

Általános meghatározások.

1. §. Az egylet célja.

A pesti ev. ref. egyházmegyei tanító-egylet célja általában a köznevelésnek az irt egyházmegye kebelében leginkább a népiskolák emelése által való előmozdítása. Különösen pedig a tanítók képességének és a munkaképtelenné vált tanítók, valamint a tanítói özvegyek és árvák gyámolítása.

2. §. Az egylet eszközei.

Kettős célja lévén az egyletnek, t. i. az önnevelés meg a gyámolítás; az első eszközli kisebb-nagyobb körű összejövetelek, gyű-

lésezések, könyvek, folyóiratok és hírlapok olvasása által; a másodikat pedig az illető, segélyre szorultak szellemi és anyagi támogatása által.

3. §. Az egyesület tagjai.

Kötelezett rendes tagja az egyesületnek az egyházmegye kebelében állomást nyert minden rendes tanító, de csak addig, míg az egyházmegye kebelében marad, s ebből történhet kilépésével valamint jogai, úgy kötelezőségei is megszűntek.

Rendkívüli tagok lehetnek az egyházmegye kebelében alkalmazott segédtanítók, ha belépésük ellen az egyesületi közgyűlésnek, vagy ennek megbízása folytán az igazgató bizottságnak kifogása nem lesz.

Tiszteletbeli tagjait az egyesület szabadon választja a nevelés terén magoknak érdemet szerzett egyének sorából.

4. §. Ügyviteli szabályzat.

Az egyesületi működést egy tüzetesen e célra készítendő ügyviteli szabályzat határozza meg.

Második szakasz.

Az egyesület mint mivelődési intézet.

5. §.

Mivelődési tényezők a gyűlések és a könyvtár.

6. §.

Gyűléseket tartnak az igazgató bizottság, az egyesület és az iskolajárások, eszerint a gyűlések háromfélék, u. m. igazgató bizottságiak, egyesületiek és iskolajárásaiak.

7. §.

Az igazgató bizottság tagjai: az egyesületi elnök, jegyző, pénztárnok, könyv- és levéltárnok, a jelenleg fennálló öt iskolajárás egy-egy tagjával, tehát együtt kilencen.

8. §.

A közgyűlést alkotják az egyesületnek minden rendes, rendkívüli és tiszteletbeli tagjai.

9. §.

Valamennyi iskolajárás tanítói külön-külön járasonként képezik a járási gyűléseket. Ilyen iskolajárások jelenleg: 1. a szent-endrei v. szigetségi, 2. a váci, 3. a gödöllői, 4. a monori, 5. a dabasi. — A tiszteletbeli tagok bármelyik járási gyűlésen is kedves vendégek, a rendkívüli tagok pedig iskolájuk szerint oszolnak fel.

10. §.

A könyvtár állandó helye Pest, s ennek megalapítása- és gyarapítására minden rendes és rendkívüli tag évenként egy-egy o. é. frtot fizet.

11. §.

Az egyesület minden tisztviselőjét maga választja közgyűlésben, még pedig három évre, s minden tisztviselő tetteiért felelős az egyesületnek.

Az iskolajárások elnökeit és tollvivőit az illető iskolajárás maga választja.

12. §.

Az egyházmegye esperese és segédgondnoka állandó, tiszteletbeli elnökei egyesületünknek.

Harmadik szakasz.

Az egylet mint gyámintézet.

13. §.

A gyámolítás történik az egylet gyámintézeti pénztárából.

14. §. *A gyámintézeti pénztár.*

E pénztár forrásai :

a) Az egyleti rendes tagok évi betételei. Mely célra az egyházmegye kebelében levő tanítói állomások jövedelmezőségük szerint három osztályba soroztatván, az első osztálybeliek tanítói fizetnek évenként öt, a második osztálybeliekéi négy, a harmadikéi pedig három forintot.

b) A pályakezdő rendes tanítók évi rendes tartozásokon felyül jövedelmök bizonyos (p. o. egy, két, három vagy több) százalékát fizetik le egyszer-mindenkorra, mely százalék a pénztár, mint javadalmi forrás állásához mérten évről évre emelhető.

c) A más egyházmegye kebeléből átlépő tanítók egyletünkre nézve az új tanítók kötelezettségei alá esnek, csakis azon esetben lévén a százalék-fizetés alól fölmentve, ha elhagyott egyházmegyéjük kebelében szintén tagjai voltak a tanítói gyámegyletnek.

d) A negyven évesnél idősebb korában belépő tanító a rendes évi tartozás- meg százalék-fizetésen kívül egyszermindenkorra anyi öt forintot fizet a pénztárba, ahány évvel korosabb negyven évesnél.

e) A n. t. egyházmegye által a tanítók részére felajánlott agentialék.

f) A kamatok.

g) Buzgó ügybarátok kegyes adományai.

h) Állami segély.

15. §. *A segélyre jogosultak.*

a) A betegség vagy öregségi elgyengültség miatt hivatalfolytatásra képtelenné vált tanítók, ha rendes fizetésöktől elestek.

b) A tanítói özvegyek, míg az elhalt férj nevét viselik, ha a férj pontosan teljesítette az egylet fizetési kötelességeit, s neje a halálesetkor még együtt élt vele.

c) A mindkétnemű árvák életök huszadik esztendejének végeig.

16. §. *A segélyezés módja.*

Évenkénti segélyezésre csakis évi rendes bevételek fordíthatók. Ilyenek: 1. A tanítók évi rendes betételei. 2. Az egyházmegye évenkénti adománya. 3. A kamatok. Egyéb bevételek tőkésítendőek.

A segélyre jogosultak anyi csoportra szakadván, ahány tanító után nyerték igényüket. A kiosztható összeg is az igényt szerzett tanítók száma szerint egyenlő részekre oszolván, a segélyezés következő kulcs szerint történik :

a) A munkaképtelen tanító megkapja az egész segélyösszeget.

b) A gyermektelen özvegy kapja az egy családra eső segélyösszeg kilencztedét.

- c) A gyermekes özvegy is megkapja az egész segélyösszeget.
- d) A csak egyetlen árva kapja az egész segélyösszeg nyolctizedét.
- e) Két vagy több árva is megkapja az egész segélyösszeget.

Ha pedig a jogosultak közül valamelyik kinő, vagy időközben kihal a segélyezendők közül, a segélyösszeg a fennebbi kulcs szerint arányosítandó.

17. §. Az ügyvitel.

A gyámintézet ügyeit a mivelődési intézetével ugyanazon járási, köz- és választmányi gyűléseken tárgyalja, tisztviselői is ugyanazok, pénztárát azonban egészen elkülönítve kezelteti.

Negyedik szakasz.

18. §. Az egyletnek a n. t. egyházmegyéhez való viszonya.

Mivel a nevelés szabadságát ez időszerezt egyedül a szabad egyház által hiszszük legalaposabban biztosíthatónak: örömmel nyilvánítt egyletünk, hogy bármennyire hiányosak is jelenleg iskolai intézményeink, még sincs szándékunkban az iskolát egyházunktól elszakítani. Ebből kifolyólag:

19. §.

Elismerjük, hogy a n. t. egyházmegye egyesületünknek első sorban álló törvényes hatósága. Ennélfogva

20. §.

Közgyűlési jegyzőkönyveinket annak rendi szerént esetről-esetre bemutatjuk a n. t. egyházmegyének.

21. §.

Valamint a n. t. egyházmegyének 1842-ben és 1868-ban kelt határozatai szerént az egyházmegyei közgyűlésre küldendő négy képviselőket is mindenkor megválasztjuk.

22. §.

Egyletünk feloszlása esetében mind könyv- mind pénztárunk a n. t. egyházmegye birtokába megyen, s felőlük a főt. egyházkerület helybenhagyása mellett bölcs belátása szerént intézkedhetik, kikötvén azonban, hogy se a könyvtárt, se a pénztárt rendeltetésével ellenkező célra fordítani soha se lehessen.

Szakács Mózes.

Iskolaügyi krónika.

Az iskolaügyi új törvény Angliában. A „Neue evangelische Kirchenzeitung“, mely az evangélikus szövetség németországi közlönye s az angol ügyekről igen jól szokott értesülve lenni, következőleg ír: Forster miniszter iskolaügyi törvényterve március 14-dikén olvastatott másodszer. E terv már a múlt évben letétetett a parlament asztalára, de akkor az írlandi kérdés miatt tárgyalás alá nem jöhetett. A jelen évben már az írlandi kérdés bevégeztetik s e mellett a nemzeti nevelés új rendszere, a szellemi életnek új korszakát fogja előhozni.

egész Angliára nézve. Ritkán került egy napon két oly fontos törvény a képviselők elé, mint Londonban február 17-kén

Az iskolaügyi törvény feletti harc Angliában már több mint huszonöt év óta tart. Egy nevelésügyi liga s egy nevelésügyi unio s több más egyetek a kérdést folytonos folyamatban tartották, s az angolországi különböző felekezetek nagy gyűlései alkották a fórumot, amely előtt az ügy csaknem minden évben tárgyalatott. Három nézet állott szemben egymással. Az egyik a jelen állapotot kitünőnek tartotta, s védelmezte az önkéntesség t. i. a kényszer nélküli iskolabajárás és a legszigorubb felekezetiesség elvét. A második legjobban szerette volna a fenállót megsemmisíteni s az oktatást konfesszio — sőt vallásnélkülivé, de egyszersmind kötelezővé tenni. A harmadik a fenállót kimélni kívánta s oly vegyes iskolai rendszert akart létrehozni, amelyben hitfelekezeti jellemmel bíró és nembíró iskolák egyiránt legyenek, kisebb nagyobb iskolai kényszerrel s mindenesetre az ugynevezett „lelkiösmereti záradékkal“, hogy t. i. sehol egyetlenegy iskolában is, egyetlenegy gyermek se kényszeríthetessék arra, hogy az azon iskolában szokásos vallástanításban részt vegyen. Meg kell e pontnál jegyeznünk, hogy a hitfelekezeti jellemmel nem bíró, vagy éppen vallásoktatás nélküli iskolák követelése, Angliában nem a hitetlenségből és vallástalanságból származik mint nálunk, hanem csaknem egyedül a különböző egyházak keresztül kasul való nagy összevgyűltsegből, tehát éppen hitfelekezeti indító okokból.

Forster miniszter, amint ezt várni is lehetett, nagyban és egészben a harmadik utat választotta. Az új törvény szerént az egész ország iskolai körökre vagy községekre osztatik, amelyek a parókhiakkal, várhatarokkal s a városi szegényápoló intézetek köreivel legtöbbnyire összevesnek. Az iskolák alapítását s az azok feletti felügyelést az iskolaközsegi hatóság vezeti, amelynek tagjait városokban a városi képviselők, falukban pedig az egyházi előljárók választhatják. A kormány iskolafelügyelőket nevez, és segíti a helyi hatóságokat, ha azok feladatukat kellőleg nem teljesítik. Az iskolai körök hatóságai elrendelhetik a kényszerítő iskolabajárást, ha szükségesnek látják. Mindenütt kellő számú jó elemi iskolák állitandók. Ez új intézmény költségei tandijjak, községi adók és önkéntes adományok által fedeztetnek, mely utóbbiak eddigelé nagyszerű mérvben fizettettek, továbbá a szegény iskolai köröknél államsegély által. — Legnagyobb mértékben érdekel bennünket a vallástanítás ügyének elintézése, ami következőleg van tervezve: az, hogy melyik vallás tanittassék, az illető iskolai kör többségétől függ, azonban mindazon iskolák, amelyek államsegélyre igényt tartanak kötelesek alávetni magukat a nem hitfelekezet szerénti államfelügyeletnek és a lelkiösmereti záradékot elfogadni.

Nincs benne kétségünk hogy ezen terv, talán a bizottsági tárgyalások némi módosításával, a parlamentben el fog fogadtatni. Ha azonban ami régi porosz tapasztalataink szempontjából tekintjük azt, kétségtelen hiányai vannak. Nincs benne pl. az iskolázási kényszer; e tekintetben a hatóságok hatalmaztatnak fel megtenni azt amit jónak látnak, s így a nemzeti nevelés ügye, miként ezelőtt a családoknak ugy most a hatóságoknak önkényétől függ. Ezuton egyetemes népműveltség

nem várható. Hogy vajjon a kormány felügyelőjének lesz-e elég belátása és erélye a hanyagokat kötelességük teljesítésére kényszeríteni, az több mint kétséges.

Továbbá az egyöntetűség hiánya, bizonyosan gátlólag hat az iskolaügy teljes kifejlődésére. A különböző egyes felekezetek jól dotált parókhiás és egyházi iskolái szigorú felekezeti maradnak s nem fognak állami felügyelet alatt állani. Az állam által segélyezett iskolák pedig a többséghez képest anglikánok, nonkonformisták, azaz nem anglikán protestánsok és katolikusok fognak lenni s nehezen lesznek odavihetők, hogy egy célra munkáljanak.

Legrosszabb oldala a tervnek a vallásitanítási intézkedés. A városokban ahol az anglikánok épen úgy mint a többi felekezetek csaknem általában el vannak látva iskolákkal, az új törvény következtében alig fog lenni valami változás. Falukban, ahol az anglikán egyház általában többségben van, az iskolák anglikán jelleműek fognak lenni, s miután ezidőszerezt épen nem valószínű az, hogy a földmivelők elvonják gyermekeiket a vallásoktatástól: a disszentereknek azaz nem anglikán protestánsoknak, nagyon vigyázniok kell magukra, az anglikán egyház pusztituk azaz Róma felé hajló áramlatai miatt.

Ezek azonban, csak a mi saját gondolataink. Lássuk, hogy az angol nép képviselői miként gondolkodnak s mit beszéltek e tárgy felett.

Angliában mintegy 11,000 egész napos és 2000 esti iskola van, amelyeket rendszeren mintegy egy millió gyermek látogat. Ezen iskolák egyes felekezetek által alapítottak; teljes mértékben hitfelekezeti és államsegélyt nyernek. Az 1832-dik évi parlamenti végzés óta, amely a nevelést a nemzet ügyének nyilvánította, az állam segéli az iskolákat, anélkül hogy azoknak szervezetével valamit gondolna. Az utolsó évben a segélypénz mintegy 3 millió talléra ment. E jelenleg fenálló rendszert a törvényterv első felolvasásakor Lord Montagu védelmezte. Forster miniszter ellenében. Hogy a mostani rendszer nem felel meg egészen a célnak: az minden a dologba belátó ember előtt világos; mert az 5-től 12 éves korig való gyermekek közül, — akik az új törvény szerént is a tankötelesek, egy és fél millió gyermek nő fel oktatás nélkül. Méltán védelmezte tehát Dixon, a liberalis párt vezére a minisztérium tervét, amelyben azonban, három hiányt jelölt meg, nev. hogy a vallásszabadság nincs eléggé biztosítva az iskolai oktatásban, az iskolázási kényszer nincs egyenesen és szilárdul megállapítva és hogy oktatásügyi minisztérium nem lévén, az iskolaügyek nemzeti egyetemessége biztosítva nincs. Ezen nézethez csatlakozott a különben torysta Sir Packington is.

A törvényterv első és második felolvasása közötti négy hét alatt iszonyú izgatottságban volt az angol nép. Minden újságban és egyházi lapban, s számtalan nagy népgyűléseken vitatták a kérdést. A nemzeti nevelési liga egészen külön nézeteket állapított meg, amelyek Gladstonnak a miniszterelnöknek egy küldöttség által nyújtattak be. Dixon mutatta be a küldötteket, Chamberlain a liga elnöke terjesztette elő a petitziót, s Gladstane megígérte hogy a sérelmeseknek tartott pontokat komolyan fontolóra veszi. A liga konfesszió nélküli kötelező oktatást akar minden iskola számára, s az iskolázási kényszert nem az iskola-

köri hatóságoktól, s az iskola hitvallását nem a többségtől akarja függővé tétetni. Miután a múlt évben az anglikán egyház számára való egyházi adózás eltöröltetett, most a nonkonformisták, csak a régi viszály megújulásának tartanak azt, hogy ha az anglikán, vagy bármely más hitfelekezeti iskola számára az azon felekezethez nem tartozó egyéneknek is adót kellene fizetni. Március 7-dikén tartatott a birminghami városi csarnokban egy népgyűlés, amelyen a mayor elnökölt és Chamberlain adta elő a liga nézeteit. Dale lelkész, a kongregatcionista unio híres és ékesenszóló elnöke, fényes megtámadást intézett a terv ellen. „Sohasem hittem — ugymond — hogy ezen miniszterium ellen kelljen harcolnom, de a terv sértő és igazságtalan javallatai mutatták, hogy a polgárok soha fel nem szabadíthatatnak az állam üdve feletti örökös alól. A minisztereknek nem volt elég erejük, az iskolai törvénytervet egy másik nagyfontosságú tervvel együtt kellően átgondolni, ennél fogva a népet kell segítségül hívni. A terv, az angol nép igennagy részét az anglikán egyház klérusának kezei közötté juttatná, s ennél fogva az, egyenes és égető megsértése a vallásszabadságnak. Nem sok idő múlva Írlandban is meg kell oldani a közoktatás kérdését, de mindamellett is hogy tiszteli katolikus lelkészársait teljességgel nem kívánná, hogy az írlandi népnevelés a római egyház hatalma alá kerüljön. Amit mi követelünk — így szólt végre — az nem más mint a legjobb nevelés minden gyermek számára és minden áron; de ezen nevelést még egy liberális miniszterium kérésére sem fogadhatjuk el, ha az odavezet hogy egy felekezet hatalmát erősítse s e célra a mi adóinkat használja. Itt már semmi engedékenységek és semmi egyezkedésnek nincs helye. Lelkeink ébren vannak. Tiszteljük Forster urat, becsüljük Gladstone urat, de szilárdul elvagyunk szánva arra, hogy Anglia, ne legyen többé azon keserű viszállyal átka alatt, mely alól az egyházi adó eltörlése által megszabadultunk. Határozatunk visszavonhatatlan.” Ily szellemben tartattak gyűlések és hozattak határozatok; iszonyu nagyszámu petitziók feküdtek a parlament asztalán a törvényterv mellett és ellen amidőn az, március 14-kén esti tíz órakor másodsor felolvastatott.

Dixon mindenekelőtt a törvény vallási oldalát hangsúlyozta s intette a házat hogy ne fogadja azt el, különösen azért, mert Írlandnak is meg kell adni ami már Angliában életben van. Forster ur a vallásitanításnak ő általa kidolgozott módját nem akarta feltétlenül védelmezni; azonban mégis olyannak nyilvánította azt, amely legkevesebb nehézséggel jár. „Hitfelekezeti jellemnélküli iskolai rendszerre gondolni sem lehet, minthogy semmisen sem fogna a népnél nagyobb ellenzésre találni, mint a bibliának és káténak az iskolából teljes kizárása.” Egyébiránt az államegyháznak semmi kivételes helyzete nem lesz s az anglikánok visszaélése ellen célszerű szabályokat lehet alkotni.

Tagadhatatlan hogy igennagyok a nehézségek az iskolaügy kérdésében. A fenálló felekezeti iskoláktól az államsegélyt megvonni alig lehet, ha azok, eddigi gyakorlatuknál megmaradnak, a nép szelleme pedig, amint Forster miniszter helyesen mondja, tulnyomólag a felekezeti iskolák mellett áll. Másrészről azonban a disszentereknek is igazságok van. Méltán kíváncsiak vagyunk látni, hogy a

régi államférfiúi bölcsesség miként fogja ugy tárgyalni ezen kérdést, hogy egyik vagy másik félt meg ne sértse.

Poroszország. Tanítók nagy hiánya. Nőtanítók. stb. A jelen év elején Poroszországban 4103 tanítói állomás volt olyan, amely részint teljesen betölthetetlen volt, részint képezdei tanulókkal töl-
tetett be úgy-ahogy. Vannak vidékek ahol a tanítók közül többnek 200 gyermeket is kell oktatni kényszerűségből. Így van a dolog Würtenbergben, Badenben, Weimarban és másutt is a németföldön. Ennélfogva több helyütt, nőtanítók képzéséről kezdenek gondolkodni. Poroszországban 1832-ben nyitattott az első nőtanítóképezde s jelenleg mintegy 37 van ilyen, s 1867-ben a poroszországi nyilvános iskolákban 1755 nőtanító működött. Poroszország azonban még így is nagy szükségét lát s legujabban az árvaházi alkalmas növendékekből is tanítókat igyekeznek képezni.

Bajorország. A képezdei tanulók egy évi gyakorlata, amelyet t. i. valahol vidéken kell tölteniök, sehogysem mutatkozik az életben célszerűnek és hasznosnak, részint mert kivihetetlen, részint pedig mert a gyakorlatra kiinduló ifjut rendszerént elfogják segéd-tanítónak. Ennélfogva azt ohajtják, hogy magokban a képezdekben legyen a harmadik év kitűnő mértékben gyakorlati.

Helvétzia. Zürichi viszonyok. Egyik szabadelvű külföldi protestáns egyházi folyóiratnak, a többek közt az írják a legujabb időkben Zürichből, hogy ott jelenleg, a világi férfiakat is mélyen érdeklő egyetlen kérdés nem más mint az, hogy legyen-e kötelezett vallástanítás az iskolában, vagyis hogy tartozik-e minden iskolábajáró gyermek hallgatni a rendes tanító vallásoktatását. A kisebb szektákra szakadás barátai illetőleg az ily kisebb szekták tagjai ohajtva várják az időt, amelyben nem lesznek többé köteleztetve arra, hogy gyermekeiket az állam egyházi azaz református vallásoktatásra küldjék. Másrésztől azonban a tanítók nagy többsége erőlyesen kívánja, hogy a vallástanítás folytonosan meghagyassék a népiskolákban, mert úgy vélik, hogy különben kényszerítés fogna történni a szüléken.

Ausztria. Protestáns tanítóképezde. Az uj népiskolai törvényhatása. Szegény protestánsok ragaszkodása felekezeti iskolájokhoz. Az általunk is sokszor emlegetett bieliczi protestáns tanítóképezde mellé, alumneumot akarnak alapítani, amelyben a szegény tanulók lakást, élelmet s másnemű segélyt is nyerjenek. E célra már 34,000 forint gyűlt be s a szükséges épület is fedél alatt van. — A wiener neustadti és neunkircheni egyesült protestáns egyházak legközelebbi évi értesítéséhez következő előszó van csatolva: „Ausztria német és szláv tartományainak evangélikus egyházaira nézve, a közelebbi 1869-dik év a legkeményebb próbáltatás éve vala. Amit a legszigorubb ultramontanizmus és jezsuitizmus s a konkordatumos évtized ki nem vihetett, azt

az ugynevezett liberalizmus, az alkotmányos szabadság aegise alatt ki akarta vinni, hogy t. i. az evangélikus egyházat legmélyebb gyökereiben vésszel fenyegetse s nemcsak gyors és szerencsés fejlődését, hanem épen lételét is kétségessé tegye. Ezt akarta tenni az 1869. május 14-diki népiskolai törvény; hisszük hogy nem szándékosan, hanem a kellő meggondolás és tájékozottság hiánya miatt. Az evangélikus iskoláknak anyi küzdéssel, szenvedéssel és áldozattal kivivott jogi állását az említett törvény egy csapással megváltoztatta s a leglényegesebb pontokon megsemmisítette. A mi aránylag jelesen szervezett s a valódi népművelődés szolgálatában álló gyülekezeti iskoláink, melyeknek nyilvánossága és teljes autonómiája eddigelé minden ellentmondás nélkül el volt ösmerve, most már pusztá magánintézetekké aljasítottak s vagy a közvagyonból minden gyámolításról le kellene mondanunk hogy az autonómiát megmentsük; vagy e drága kincset az autonómiát kellene feláldoznunk, hogy anyagi tekintetben könnyebbülést találjunk. Ausztriában a protestánsok kevesebb számánál fogva, az iskolaügy kérdése magára az egyházra nézve is lét vagy nem lét kérdése. Ennél fogva megyei és kerületi gyűléseink kötelességökre s lelkiösmeretökre hallgatva, teljes egyetértéssel és bátorsággal elhatározták, hogy az evangélikus felekezeti iskolákat és azok közvetlen vezetésének és kormányzásának teljes autonómiáját, feltétlenül fentartják. És ez történt nem valami hátralépési vagy privilégiumi érdekből, hanem a valódi szabadelvű fejlődés és az egészséges jogi alapok épen fentartásának érdekében. A mi iskoláink sohasem voltak klerikális iskolák és egyházalkotmányunk betűi és szelleme szerint nem is lehetnek azokká soha. De nem akarnak ezek mindenféle politikai változásoknak alávetett, gyámkodás alá helyezett s bürokrát járom alatt lévő államiskolák sem lenni; hanem lesznek és maradnak azok, amiké valódi protestáns alapon történetileg lettek, t. i. szabad gyülekezeti iskolák. ... Az államhatalom belátásától és jogérzetétől pedig megvárjuk, hogy saját jól felfogott érdekében, valami külső egyformaság végett nem fogja veszélyeztetni ezen iskolák fennállását, amelyek közelismerés szerint minden időben a szabadelvű népművelődést mozdították elő s ezen feladatnak az autonómikus jogi alapon ezentul is hiven és lelkiösmeretesen meg fognak felelni." — De nemcsak az oly tekintélyesebb és gazdagabb gyülekezetek mint pl. a wiener-neustadti, hanem a legszegényebbek is ragaszkodnak az ő felekezeti iskoláikhoz. Alsó Ausztriában Lahnsattelben egy protestáns iskolát tizenhat oly szegény napszámos családapa tart fen, kik közül egynek egy havi keresménye nem megy többre 16 forintnál. Ezek egyetértelműleg elhatározták, hogy iskolájok felekezeti jellemét minden körülmények közt fentartják; az államhatósághoz segélyért folyamodtak, de kijelentették, hogy ha iskolájokat ugynevezett községi iskolává akarná tenni a felsőség: akkor egy krajczár segélyt sem fognak el. Ezek egy szegény leány gyülekezetnek tagjai! A szomszédos ulreichsbergi kis leányegyházat 26 napszámos családapa alkotja,

Ezek is ünnepélyesen elhatározták és kijelentették, hogy iskolájokat mint protestáns felekezeti iskolát minden körülmények között fen fogják tartani s ilyennek kívánják azt elösmertetni a cs. k. államkormány által is. Ily értelemben határozott magának az anyagyülekezetnek Mitterbachnak presbyteriuma is. Mindezekre azt jegyzi meg a darmstadti allgemeine Kirchenzeitung miszerént: „örvendetes jele az evangelikus nép józaneshének, hogy az oly ártatlannak látszó iskolai törvény alatt, a lólábat ilyhamar észre vette.“

Rövid irodalmi szemle.

Lehr Erns. Dictionnaire d' administration ecclesiastique a l'usage des deux eglises protestantes de France. Paris. 1869. VIII + 363 lap.

E könyv tüzetesen megösmerteti betürendben mindazon tárgyakat, amelyek a francziaországi ágostai hitvallásu és reformált egyházak alkotmányára és kormányzatára vonatkoznak. Idézi az illető törvényeket, kormányrendeleteket, egyházi alapszabályokat stb. Szerző jogtudor és főkonzisztórium tag s így kiválólag képesítve vólt, hogy e nemben a lehető legjelesebbet állítsa elő. Tóldalékul közli a többek közt Európa némely államaiból a protestáns egyházszervezetet megállapító alapszabályokat is. — A vallásszabadság — libeté religieuse etc. című cikk folyamán idézi a jelenleg érvényben lévő francia népoktatási törvény azon pontját is, amely megszabja hogy azon községekben, amelyekben a bevett vallásfelekezeteknek nyilvános vallásgyakorlatuk van, a különböző felekezetü gyermekek számára külön iskolák állitandók, — természetesen nyilvános iskolák, s községi vagy állami költségen. — Nagyon megérdemli e mű, hogy különösen azok által, akiket egyházszerveztünk reformja érdekel, közelebből és tüzetesen tanulmányoztassék.

Revue theologique. 1-re année. No. 1. Paris. 1870.

Öt hittanár s három lelkész — köztük a nagyhirű párisi lelkész Pressensé vezérlete alatt működő theologiai tudományos folyóirat ez, — mely az apostoli iratok tartalmát alkotó kijelentésbe vetett hitnek pozitív alapján áll; nem elégszik meg a pusztá kritikával, hanem élő theologiai eredményre törekszik. Megjelenik évnegyedenként öt ives füzetben. Ára egy évre 7 frank.

Evangelisches Schulblatt und deutsche Schulzeitung. Redigirt v. Dörpfeld. Jó irányu ölcso és különösen nálunk sok tekintetben ajánlható iskolaügyi folyóirat. Szerkesztő, korunk egyik legjelesebb paedagog tekintélye. Előfizetési díjja egy évre 3 frt. s néhány krajcár.

Barth. Der Meister in der Volksschule. Ulm. 1865. 8. r. 76. l.

Stählin. Zur Schulreformfrage. Nördlingen. 1865. 8. r. 88. l.

Nem épen új, de igenérdekes, tanulságos és hasznos művek a nagyfotossági iskolaügy s az azzal kapcsolatban álló különböző érdekek és jogviszonyok felett. Ajánljuk ezeket a protestáns iskolák minden barátjának, de különösen a lelkészi és tanítói köröknek s egyes lelkésztestvérságaknak is becses gyűjtemébe. Ára e kettőnek 1 frt. s néhány kr.

Latin-magyar szótár gymnasiumi használatra. Néhány tanártestvérség közreműködésével dolgozták és szerkesztették Lengyel Zsigmond és Szegedi Sándor. Debreczen. Kiadja Telegdi K. Lajos. 1870. Nagy 8-adrét, VI + 549 lap. Jó papíron, tiszta szép betűkkel. Nyomatott a város könyvnyomdájában. Ára 3 frt.

Régóta érzett szükségét pótló igenjeles gymnáziumi kézikönyv, amelyet annál nagyobb elismeréssel és örömmel üdvözlünk, mennél inkább ohajtjuk az ifjú nemzedéknek a latin remekirodalomban való jártasságát. A címlapon megnevezett tanár urakon kívül résztvettek e szótár készítésében még Márk Pál, Szekeres Pál és Tüdös János tanár urak is. Méltán megilleti az elismerés mind a kiadót a vállalkozásért, mind a városi nyomda férfait a csinos kiállításért.

Maklári Pap Lajos. Temetési egyházi beszédvázlatok. Debreczen. Kiadja Telegdi K. Lajos. Nagy 8-adrét VI 170 lap. Ára 1 frt. 20 kr.

Tartalmaz 90 vázlatot, melyek jórészenek mint vonzó s érdekes tartalmúnak, nem csekély hasznát vehetik temetési beszédekkel gyakorta tulterhelt lelkésztestvérságaink.

Kulifay Zsigmond egyházi beszédei. Harmadik füzet. Szerkeszté Fördös Lajos. Kiadja Petrik Géza. A különféle esetekre való papi dolgozatok 15-dik füzet. 8-adrét.

Tizenennyolcz gyakorlati tárgyú érdekes beszédét tartalmazza az általánosan és kedvezőleg ismert szerzőnek.

Az igaz vallás és a természet törvényei. Volneynek a „Romok” című művéből magyarosítá s jegyzetekkel ellátta Szalkay Gergely. Kecskeméten, nyomtatott kiadó tulajdonos Szilády Károlynál. Kis 8-adrét. VIII + 358 lap. Tiszta korrekt nyomás, mint a Sziládyé lenni rendesen szokott.

Ma is sokan némi érdeklődéssel olvashatják ezen egykor nagy hírű műveket. — Azt említeni sem kell, hogy mind a vallási eszmék fejlődésének történetére, mind a morálra nézve Volney már egészen túl van szárnyalva s az ő álláspontja épen nem az, amely mellett a mai kor embeireinek s épen magyar protestáns lelkészeinek is meg kellene állapodniuk.

Keresztény magvető. Szerkesztik és kiadják Ferencz József és Kovácsi Antal. V-ik kötet. Első füzet. Kolozsvárt. 1870. 8r. 80 lap.

Gazdag és érdekes tartalma első füzeté a most már átalakított válatnak, mely ezentúl az egyházat és iskolát érdeklő értekezéseknek, közleményeknek stb. stb. nagyobb tért ad, mint a predikációféléknek. Őszintén becsüljük az unitárius testvérek buzgó és erélyes irodalmi működését és összetartását; — példányul szolgálhatnak nekünk reformátusoknak! Vajha az egyes gyülekezetek történelmi monographiái, melyeknek írására méltán buzdítják a szerkesztők lelkésztestvéreiket, kellő forráskutatással és kritikával dolgozva, minél nagyobb számmal jönnének létre!

Greguss Gyuláról Greguss Ágost. A Kisfaludy-társaság közlésében 1870. febr. 5. felolvasott emlékezés. Pest. 1870. Nagy 8-adrét; díszes kiállítással. Ára 30 kr.

E művecske az őszinte testvéri bánat és fájdalom méltó tolmácsa; emellett azonban több érdekes rajzokat s tanulságos és bölcs igazságokat s elveket tartalmaz s formai tekintetben is kitűnő. — Teljesen egyetértünk az igentisztelt szerzővel, midőn például ezt mondja a többek közt: „Az egyetemes őszhangnál fogva a különböző tudományok egyazon igazságot hirdetik, mert képtelenség, hogy egyik tudományban igaz lehessen, ami a másokban nem az.“ „Az őszhang kívánja, hogy a tudományos igazságok az életben is érvényesüljenek, kívánja, hogy az erkölcs változatlan elveinek is megfeleljenek, kívánja hogy az ember őszérzelmével is egyezzenek, mely a tökéletesség eszményeiért lángol“ stb. stb. — E jeles emlékbeszéd példányai szerkesztőségünknel is kaphatók.

K ü l ö n f é l é k.

A Gusztáv-Adolf-egylet központi bizottsága, múlt évi november havában kijelentette, hogy felekezeti jellemmel nem bíró iskolákat adományával segíteni nem fog. Közöljük ezen nyilatkozatot, miután hazánkban is sok evangélikus iskola van, amely évről-évre tetemes gyámolításban részesült eddigelé a Gusztáv-Adolf-egy részéről. R.

Statisztikai adatok az ausztriai protestáns egyházról. A protestánsok összes száma az ausztriai német-szláv örökös tartományokban tesz jelenleg mintegy 340,000-t; ebből ágost. hitv. 240,000, helv. hitv. 100,000. Az anya- és leánygyülekezetek összes száma 321, lelkészek száma 213. Iskola 372, tanító 471; tanítónő 10. Az egyházalkotmány 1861 óta zsinatpresbiteri. A legfelsőbb egyházi hatóság a Kirchenrath Bécsben. A protestáns egyház az állam pénztárából 1868 óta 50 ezer forinttal segélyeztetik évenként, amelyből a 9 szuperintendens, 21 esperes s az állandó superintendesi segédlelkészek díjaztatnak; a maradék a szegény egyházak és iskolák közt osztatik el. A gyülekezetek nagyobb részt szegény hivekből állanak; de ezek aránylag, rendkívül nagy áldozatkészséget tanusítanak az egyház iskola fenntartásában. Egyes vagyonosabb hives nem ritkán 200—500 forintot, 10—15 holdfölddel bíró földmívelők 10—15 forintot, sőt Galiciában 18 fnt 50 krt is fizetnek évenként, ide nem számítva az építkezésekre, javításokra, iskolák, temp-

lomok felszerelésére és a Gusztáv-Adolf-egyletre tett önkéntes adakozásokat. Szegény favágók, kik csak napszámból élnek, szívesen áldoznak 5 forintot évenként; szegény bányászok, keservesen szerzett minden forintjokból zugolódás nélkül engednek levonatni 8 krt egyházi adó fejében. Itt ott nyernek a gyülekezetek segílyt is pl. a kincstár, a tartományi pénztár, a takarékpénztárak, városok, községek pénztáraiból. Legbővebb segítséget nyújt azonban nekik a némethoni Gusztáv-Adolf-egylet, mint amely 25 évi fenállása óta 531 gyülekezet közt 768,436 tallért, vagyis a mi pénzünk szerént mintegy 1.380,000 forintot osztott szét. A nevezett egyleten kívül még a következők nyújtanak segédkezet az ausztriai protestáns egyházaknak: a schwájci protestáns segédegyletek; az általános templomi adakozás Poroszhonban; a szász kultuszminisztérium; a meklenburgi lutherischer Gotteskasse stb. A salzburgi egyház mintegy 32,000 tallért kapott azon sorsjátékból, melyet számára a weimari művészek rendeztek. — Ausztriának politikai regenerációja, lényegben a protestánsok szenvedéseit is megszüntette, amenyiben az ev. egyház interkonfesszióális és államjogi tekintetben méltó állást nyert. A törvényhozás különben derült egének csak egy pontján láthat az evangélikus sziv sötét felhőt törnyosulni; amenyiben az ősoktól öröklött, törvényesen biztosított, mindenek felett becses evangélikus iskolai autonomia, a legujabb, módfelett nivelláló törvényhozás által veszélyeztetve van. Azonban legyen szabad remélnünk, hogy egyfelől az öntudatos evangélikus hűség és egyetértés, másfelől az intelligencia s az államhatalom méltányos és tapintatteljes eljárása mint egy friss reggeli szellő el fogja oszlatni ama sötét felleget.

Nagy-Várad. 1870. április havában. R.

A pesti reformált német leány-egyház Bethesda című kórházáról a napokban vettük a negyedik évi jelentést. E kitünő jótékony intézetben a közelebbi évben 372 beteg ápoltatott; ezeknek több mint fele magyarországi volt, és pedig hazánk különböző vidékeiből. A kórház össze van kötve vasárnapi iskolával, anyák egyletével, kézi munkák iskolájával s diakonisszák képzésével. Az intézet eddigelé nagy részben külföldiek, nevezetesen angolok, skótok amerikaiak, németek, helvéták adakozásából állott fen; de vannak hazánkból is meglehetősen adományok, pl. Győr, Szabócs, Nógrád és Heves megye részéről. Az intézetet azonban, kivált miután számára saját telek és alkalmas épületek szereztek, még tetemes adósság terheli. Buzgón kérjük mi is a tisztelt olvasót, hogy ha telik tőle, ne késsék segítenie jótékony és országosnak mondható intézetet. Az adományok küldhetők egyenesen magához az intézethez, amely azokról évi jelentésében pontosan számot adand.

Érdekes adat József nádorról s nejéről Mária Dorotheáról. A Berlinben megjelenő „Neue evang. Kirchenzeitung“ közelebbi száma, épen az imént említett Bethesdát ismertetvén és ajánlván megjegyzi, hogy Pesten az evang. egyházi élet erőre jutását s különösen a német leányegyház létrejöhétését jó részben József nádornak s az ő utolsó nejének, a würtembergi protestáns királyleány Mária Dorotheának lehet köszönni. József nádor haldokoltában nyilván

vallást tett, hogy ő minden reménységét egyedül a Krisztus igazságába, vérébe és érdemébe helyezi; tehát a protestantizmus alaphitében halt meg. Innen lőn, hogy midőn Mária Dorothea 1855-ben meghalt, az uralkodó császári felség azon házi törvényt adta ki, melyszerént ezentul, osztrák főhercegnek protestáns hercegnővel házasságra lépni soha többé nem szabad.

Az állam viszonya az iskolaügyhöz. A darmstadti allg. Schulzeitung egyik kiadója Stoy, hiedelbergi tanár, a nevezett ujság közelebbi számaiban az iskolaügy szervezéséről értekezvén, vizsgálatainak logikai végeredményeként ezen tételt állítja fel: „az állam hatalom az iskolaügy intézéséről mondjon le teljesítőkéletesen, s vonuljon a főfelügyelet és védelem álláspontjára, úgy hogy az iskolaügyhöz épen csak azon viszonyban legyen, amelyben van az egyházakhoz s általában mindazon társulatokhoz, amelyek az érdekek egységén alapulnak és az államnak mindenekkel közös mezején képződtek és képződhetnek.” Mind a nevezett ujság, mind maga Stoy épen nem az egyházi vagy orthodox, hanem a néha-néha talán túl a rendén is szabadelvű irányhoz tartozik.

Egypár legujabb nyilatkozat a hitfelekezeti jellem nélküli népiskoláról. Az Allgemeiner literarischer Anzeiger című igenjeles folyóirat legközelebbi — aprilisi — füzetében a következő erős tétel fordul elő: „Minden olyan tanférfit, aki a tanítás mezején csak egy kis tapasztalással is bír, kénytelen az ilyen iskolát szörnyetegnnek — manströse — nyilvánítani; olyannak amilyen nem létezett és egy törvényhozónak is eszébe nem jutott soha, és amely tényleg is képtelenség.” — A Schenkel szabadelvű folyóiratának f. évi márciusi füzetében az erdélyi szászok egyházi és iskolai viszonyainak eredeti és tüzetes ismertetése folytán említvén a tudósító, hogy náluk az egyház és iskola egészen egy, ezt mondja a többek közt: „Az iskola és egyház közötti ezen benső egybekötöttség más országokban s más viszonyok közt helytelennek látszhatik; de sehol sem tűnik az ki világosabban mint itt, hogy ami egy helyütt célszerű, az nem mindenütt olyan. Egy községi iskolát szervezni lutherán szászok, katolikus és református magyarok, görög vallású oláhok és cigányok számára: ez oly feladat, amelyet még a magyar országgyűlés hatalomszava sem oldhat meg.” stb.

Iskolaügyi állapotok Franciaországban még ez előtt néhány évtizeddel is és most. Az 1830 körüli időkre tekintve, tekintélyes francia írók, ilyszerű rajzot adnak hazájok több vidékeinek iskolaügyi állapotáról: „A tanítók egyedül a tandíjból élnek, ami egy gyermektől havonként alig megy tíz krajcár; ezt is csak télen fizetik, mert amint a tavasz eljő, az egész iskola szétrebben. A tanító tehát ekkor az ő saját rendes mesterségéhez lát; igenis, mert közülök némelyik földmives, másik kovács, lovász; némelyik ismét suszter, cipész s ez utóbbiak a tanítás közben is rendszeren dolgoznak. Vannak korcsmáros

tanítók is, amidőn ugyanazon egy szoba korcsma, iskola és családi lakhely egyszersmind. Külön iskolaház csak ritka esetben s kivételesen van; néhol tehát a városházánál, vagy a vendéglőben, az őrházban, a táncteremben, a templom portikusában, egy barlangban, amelybe csak mászva lehet bemenni; valami ablak nélküli deszka bódében, melyben békák s más efélék is laknak, s egy árnyékszék szomszédságában tanítanak. Völt eset, hogy két hónap alatt 39 napon keresztül nem lehetett tanítani az iskolaszoba homályossága miatt. Egyik tanító a szabadban tanít, másikat ki fázékonyabb, az istállóban, egyik disznaját is az iskolaszobában tartja, másoknak a felesége ott fekszi a gyermekágyat; s így egy szobában vannak a tanulók, a csecsemő, az egész család s még a konyha is, mert épen nincs külön lakhelye a tanítónak." Így rajzolja ezt Jules Simon is L'ecole című híres munkájában. — Az iskolaügynek több ponton erős lendületet adott azonban, mind már a Guizot-féle törvény, mind a törvényhozás és kormány többrendbeli intézkedése a közelebbi időkből. Kimondatott legközelebb az elemi iskolai oktatás tandíjmentességének vagy ingyenességének elve is, amely 1870. október elején kezd életbe lépni s az 1875-dik év október elsőjéig az egész országban mindenütt keresztül kell vitetnie. A források e célra: önkéntes adományok, községi jövedelmek, a fenálló iskolai adók, s az elemi oktatás előmozdítása végett felveendő kölcsön. — A tanítói fizetések négy osztályra lennének sorozva 700, 800, 900 és 1000 frank évi rendes díjjal. Ezen kívül lennének még némi mellékes jövedelmek is a tanítványok számához és a szolgálati időhöz képest stb. Ez azonban még csak szép eszme és nagy szó, a papíron, a következők mutatja meg, hogy lesz-e belőle valami. — Legközelebb rendeztetett volna országosan a tanárok és tanítók nyugdíjazása is, s mily szegényesen ütött ez ki! A „Siècle“ 36 oly tanárt, tanítót és tanítónőt nevez meg, kik közül egy-egy nem kap többet átlagosan évenként 141 franknál, tehát mintegy 4 garast napjára; holott közülök mindegyik körülbelül 30—35 évig szolgált. Egy tanítónőnek 31 évi szolgálata után csak 92 frankja, egy kisdéd-óvó intézet igazgatónőjének 33 évi szolgálata után csak 40 frankja jár évenként. — Igazságtalanok lennének azonban, ha elhallgatnók, hogy a népnevelés ügye a közelebbi évtizedek alatt csakugyan tett haladást Franciaországban. Száz oly ifju közül, aki a katonai sorozásra kiirattott, Kolb és mások szerint sem írni, sem olvasni nem tudott:

1827—29-ben: 55,
 1840—44-ben: 40,
 1850—54-ben: 34,
 1860—62-ben: 29,
 1862—66-ban: 27, 28.

Még körülbelül 700 község van olyan, amelyben iskola egyáltalában nincs, s az egész országot véve, több mint hatszázezer gyermek nő fel minden oktatás nélkül. — Tanítóképezde, amelyet Franciaországban normalis iskolának neveznek, s amely egyáltalában meg nem ütheti pl. a porosz képezdek mértékét, van jelenleg 76. Ezek mind állami költséggel tartatnak fen, s közülök 5 tisztán protestáns. — Franciaországban több mint 36 millio római katolikus mellett csak másfél millio protestáns van; mindemellett is azonban, mind a törvényhozás, mind a kor-

mány egyenesen kiméli, sőt gyámolítja az iskolaügyben a protestáns felekezeti érdekeket.

Az államok költsége hadügyre és iskolákra. Engel, berlini híres statisztikus a legújabb időkben kiszámította, hogy magának Európának a hadseregére és tengerészetre tett évi költsége többre megy 800 millio tallérnál; azon veszteség vagy kár, melyet amiatt szenvednek az államok, hogy a katonai szolgálatban lévő ifjak rendes munkájuktól elvonatnak, többre megy 900 millio tallérnál. Azon tőkének, amely a hadseregi és tengerészeti ügyben mintegy benne fekszik, évi kamatja többre megy 200 millio tallérnál! Méltán kérdi a darmstadti „Allg. Schulzeitung“, hogy vajjon mily nagy, vagyis inkább mily parányi ehez képest azon összeg, amelyet az európai államok évenként a népnevelésre fordítanak?!

Tanári fizetések az ausztriai tanítóképezdékekben stb. A már sokszor emlegetett legújabb osztrák törvény szerint az állami tanítóképezde direktorának évi fizetése 1200—1800 forint, a többi tanároké 1000—1200 forint; husz évi szolgálat után, 5 évenként bizonyos pótlék. Bécsben és Triesztben szállásbér is jár, a direktoroknak 300, a többi tanároknak 150 forint. — Magában Bécsben az állami s községi főgymnáziumok tanárainak fizetése 1000—1200 forint s egyéb semmi.

Szerkesztői nyílt posta.

Igentisztelt munkatársaim közül többektől bocsánatot kell kérnem, hogy beküldött dolgozataikat, ohajtásom s talán ígéretem ellenére is, mindeztideig nem közölhettem. Jelenleg a mindennek felett kitünő fontosságú iskolaügynek vagyunk kénytelenek legnagyobb tért szentelni. Emiatt kellett kimaradni a jelen — bár szinte megnagyobbitott füzetből az egyházi krónikának is stb. stb. Rajtam azonban nem fogna mulni sem a tartalom egyezményes szerkesztése, sem a beküldött s beküldendő dolgozatok minél előbbi közlése. — Ismétlem, hogy haszontalan polemiákat, egyházi törvényszékek által eldöntendő ügyek feszegetését s más eféfé személyeskedéseket közölni nem fogok.

Akikhez az eddigi füzetek hiányosan vagy hibásan füzve mentek volna: méltóztassanak a felesleges ívet keresztkötés alatt visszaküldeni; a hiányzót pedig megírni, hogy azt megküldhessem.

A következő füzet junius közepe táján fog megjelenni.

Szerkesztő.

A

„Magyar protestans egyházi és iskolai Figyelmező“-re

előfizethetni

negyedévre	1 frttal,
félévre	2 „
egész évre	4 „

**Megjelenik havonként egy, legalább három ivnyi terjedelmű
füzetben, színes borítékkal ellátva.**

Vidékről leghelyesebb ugynevezett postai utalványok mellett fi-
zetni elő.

Révész Imre.

Második javított és bővített kiadásban megjelent és minden
hiteles könyvárusnál kapható:

ADALÉKOK

**a magyar protestans iskolák autonomiájának
történetéhez.**

Irta Révész Imre.

Ára 80 kr.

Rendkívüli árleszállítás!!!

Pap István. Templomi szónoklatok. 2 kötet. Kemény táb-
lában. Bolti ára 3 frt.

Pap István. Egyházi imák köznapokra. Két kötet. Kemény
táblában. Bolti ára 2 frt.

**Most mindakét műnek leszállított összes
ára: két forint s tiz példány után
egy ingyen példány!!**

Veszprém.

Ramazetter és Knauer
könyvkereskedése.

Petrik Géza

(előbb OSZTERLAMM KÁROLY)

bel- és küliródlalmi könyvkereskedésében

PESTEN,

épen most jelent meg és kapható:

KÜLÖNFÉLE VISZONYOKRA VONATKOZÓ

PAPI DOLGOZATOK.

Szerkeszti FÖRDŐS LAJOS.

XV-dik füzet. Tartalmazza Kulifay Zsigmond egyházi beszédeinek 3-dik füzetét. Ár 1 frt. 40 kr.

AZ IGAZ VALLÁS,

megfejtve az emberiség vallásos fogalmainak keletkezése és ezek leszármazásából; — és

A természet törvényel,

Volney-nak „A ROMOK” című művéből magyarosítá és jegyzetekkel ellátta SZALKAY GERGELY.

EGYHÁZI BESZÉDEK.

Gerok K. után KOVÁCS LAJOS.

Első füzet: Ünnepi egyházi beszédek. — Ár 1 frt. 20 kr.

Sajtó alatt van és f. évi ápril végével megjelenik:

KECSKEMÉTI EGYHÁZI TÁR.

A kecskeméti reform. egyházmegye határozata folytán s erkölcsi pártfogása alatt szerkeszti Fördös Lajos. — Első füzet.

Előfizetési ára a könyv megjelenéseig 1 frt. 20 kr., későbbi bolti ára 1 frt. 40 kr. Ezen vállalat a „Papi dolgozatok”-hoz hasonló gyűjtemény s a legjobb magyar egyházi szónokok beszédeit fogja tartalmazni.

EGYHÁZI MUNKÁLATOK.

Irta HEISZLER JÓZSEF.

Harmadik füzet. — Ár 1 frt. 20 kr.

Könyvkereskedésben minden más könyvtárus által hirdett munka ugyanazon az áron kapható és szíves megbízások — mint rendszeren — a legnagyobb pontossággal teljesíttetnek.

Debrecen, 1870. Nyomatott a város könyvnyomdájában. Ap.